

18e JAARGANG No. 23

15 JUNI 1974 — *f* 1,75

tong tong

HET ENIGE INDISCHE BLAD TER WERELD

(Foto R. Mellema)

BIJ DE VOORPLAAT

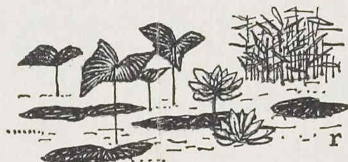
PLEKJES ONTDEKKEN

Je schrijft wel over Bali, zeiden lezers me, maar nergens wijd je uit over de schoonheid van het land.
Nou goed dan. Bali is een verschrikkelijk mooi eiland, anders zouden zoveel beroemde schilders er niet gebleven zijn om continue te worden geinspireerd tot volmaakter en zuiverder kunstprestaties. Maar als je iemand uit Sumatra ontmoet, dan wordt het Baliparadijs met een zin weggeveegd: "Er is op de wereld niets grootser, adembenemender dan de schoonheid van het Sumatraanse berglandschap." Ik ga direct accoord met deze verklaring. Mijn adem heeft nooit gestokt bij het aanschouwen van het onmetelijk wijde sawahlandschap, het kaleidoscopische patroon van duizenden klapperboomkruinen bewogen in de wind, of de hagelwitte strandmanchet van Sanoer tegen het turkoois van de zee, maar ik heb al die plekjes even liefgehad als het met balsemien begroeide stukje droge goot achter ons huisje in Malang. Waarmee ik alleen wil zeggen dat je plekjes ontdekt en er vaak niet over kan praten. Ik ben geen schoonheid-beschrijfster, er stroomt geen droppel dichters/schildersbloed door mijn aderen. Het vreemde is dat dichters en schilders zich in mijn aanwezigheid ook niet als zodanig willen gedragen. Neem b.v. Le Mayeur die op Sanoer woonde in zijn legendarisch mooie huis met zijn legendarisch lieftallige Ni Polok. Ik woonde er (met een korte doorsteek door klappertuinen en sawahs op blote voeten) een half uurtje vandaan en kwam wel eens buurten om wat aanspraak te hebben in mijn eigen taal.
En wat dacht U dat Le Mayeur dan aan het doen was? Schilderen? Mis. Hij zat altijd met petroleum en een dikke kwast achter de rajaps aan. "Witte mieren", bromde hij over zijn schouder heen, "de pest in dit land Als je niet oplet vreten ze de vloer onder je weg. En het hele huis!"

Nu was het natuurlijk wel zo dat het hele huis van Le Mayeur bestond uit voedsel voor witte mieren.
Bamboe en hout en nog eens bamboe. Alle wanden bestonden uit schitterend bewerkte panelen. Het is NOG een bezienswaardigheid, dank zij Le Mayeurs niet aflatende ijver, zijn kwast en petroleum. Nu is Le Mayeur dood, maar de witte mieren leven voort, want bij mijn laatste bezoek aan zijn huis, was net Polok bezig een paar jongens te wijzen hoe ze voorzichtig de panelen moesten lichten en waar ze met petroleum moesten werken.
De foto op de voorpagina is op Bali genomen. Dacht U aan Kepandjen, Wlingi of Singosari?

Zomaar een stukje sawah met een net-omploegde tegalan ernaast en een paar iele jonge (djenkol?) bomen tegen een indrukwekkend decor van aandrijvende regenwolken. Heel gewoon en toch zo mooi. Maar wie bewijst dat dit nu Bali is? Zet uw bril eens op en ontdekt U midden op de foto een vaantje van bamboe met versiering van jonge klapperbladeren. Die feestelijke vaantjes duiden op een belangrijke gebeurtenis: er is padi geplant.

En als U gezien had hoe de eerste padi door de tani geplant is dan weet U ook meteen dat deze sawah nergens anders ter wereld dan op Bali kan liggen. Want eerst heeft de man 9 jonge plantjes uit het kweekbed gehaald en die in de modder gedrukt volgens de voorgeschreven "pengiderideran". Een plantje in het midden en de 8 andere in volgorde van de richtingen van zee, bergen (de Gunung Agung) en de wind. En toen pas plantte hij de rest van zijn sawah vol.
Zo gaat dat in Bali. Maar dat kunt U aan dit stukje landschap niet zo zien Het is een kwestie van ontdekken. Dat plekje Indonesië dat we allang vergeten zullen zijn, maar altijd weer zullen herkennen als we het zien.

Lilian Ducelle

tong tong

Opgericht en geleid door
TJALIE ROBINSON (1911 - 1974)

ONAFH. IND. TIJDSCHR. — 18e JAARG. No. 23
Pr. Mauritsl. 36, Den Haag - Telegramadres: Tong Tong Den Haag - Tel. 070 - 54.55.00/54.55.01 - Postgiro 6685 of A.B.N. Den Haag Rek. No. 51.56.15.730.
Uitgave: Publ. en Handel Mij Tong Tong B.V.
Directie: L. Ducelle
Administratie: Th. M. A. Scheulderman
Redactie: J. H. Ritman, Ch. J. A. Manders, G. H. Bartman.

Verschijnt de 1ste en de 15e van iedere maand
Prijs per nummer *f* 1,75. Abt. Nederl. (en E.E.G.-landen behalve Engeland) kwart. *f* 9,—, halfj. *f* 18,—; jaar *f* 36,—. Abt. Europa: jaar *f* 39,—.
Buiten Europa: jaar *f* 44,—. (zeepost)
Abt. (per jaar en per luchtpost): Australië en Nw. Zeeland *f* 80,—; Indonesië *f* 65,—; Z.-Afrika en Z.-Amerika *f* 65; Canada en Ver. Staten *f* 55,—; Maleisië, Singapore en India *f* 65,—; Suriname en Antillen *f* 55,—.

ZOEKT OP BASIS VAN DE NUTTIGE ERVARINGEN IN DE GORDEL VAN SMARAGD NIEUWE INTERESSEN IN NEDERLAND TE WEKKEN VOOR DE TROPENGORDEL.

*

ALLE ABONNEMENTSGELDEN ZIJN BIJ VOORUITBETALING VERSCHULDIGD.

ADVERTENTIES KUNNEN ZONDER OPGAAF VAN REDENEN GEWEIGERD WORDEN.

PASAR MALAM - WAARTS !

Den Haag, Houtrusthallen, 24 t/m 30 juni
Harlingen, 21 t/m 24 augustus.
Eindhoven, 10e Pasar Dalam, Philips Jubileumhal 30 - 31 aug. - 1 sept.
Den Haag, Rekreade, Kermis-pasar van 6 t/m 22 sept. Malieveld.
Breda, Turfschip, 5 en 6 oktober, pasar dalam voor de eerste maal.

Reactie op "Verloren Paradijs" uit Indonesië

Het artikel "Het Verloren Paradijs" (T.T. 1 mei 1974) van Mevr. Weyrich-Molenkamp en de toelichting van de Heer J. H. Ritman, hebben van de abonnée de Heer H. Leroy een vraag uitgelokt over dit onderwerp. Wij zijn nog een keer op deze kwestie teruggekomen en vroegen onze medewerker in Indonesië, Dr. M. Soetjahjo om zijn commentaar op deze vraag. Beide laten wij hieronder volgen. - Red.

*

Geachte Redactie,

Het interessante artikel van Mevr. Weyrich "Het Verloren Paradijs" met knappe aanvulling Uwerzijds, doen mij als belangstellende door een korte ervaring aldaar, het volgende vragen: maar hoe redden de inwoners het dan? De uitvoerigste informatie op dit punt was tot dusver: "ze redden het ook niet". Dat is onzin. Kan iemand uitleggen wat de overlevingsmethoden zijn van de niet-miljonairs? Misschien een inwoner zelf; want woorden als soberheid en aanpassingsvermogen vergroten het raadsel slechts.

H. Leroy

*

Het antwoord van Dr. Soetjahjo luidde: Als ik het goed begrepen heb, moet ik drie dingen doen.

a. Commentaar en toelichting geven op het stuk van J. H. Ritman: "Een wens die niet vervuld kan worden" (T.T. 1 april 1974).
b. Iets zeggen over het "Verloren Paradijs" (T.T. 1 mei 1974) van Mevr. Weyrich met toelichting van J.H.R.
c. Een antwoord op de vraag van H. Leroy: "Maar hoe redden de inwoners het dan?"

Wat betreft het eerste punt: Meevoelend met degenen die een intens verlangen hebben naar het Land van Herkomst, heb ik mijn licht opgestoken bij onze immigratie-officials. Als antwoord kreeg ik: "Tida mungkin!" (onmogelijk), en ze lieten mij allerlei bepalingen zien, die ik onmiddellijk geloofde, want het lezen van wetten en bepalingen, is mijn fort niet. Toen ben ik naar de Consulaire Dienst van de Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden gegaan, en daar heb ik dezelfde vraag gesteld. Vreemd, maar waar riep ook daar de betreffende ambtenaar uit: "Tida mungkin!" (hij spreekt nl. vlot Indonesisch). Hij toonde mij allerlei bepalingen, lichtte verschillende dingen toe, en toen begon ik het te begrijpen.

Nog gaf ik het niet op. Ik ben naar Blanda of Indo-blijvers gegaan, die dus 20 jaar geleden warga negara Indonesia zijn geworden, en daardoor deze bepalingen beter hebben moeten bestuderen dan wij. Zonder uitzondering hebben ze hetzelfde gezegd als de Heer Ritman. Alles, wat de Heer Ritman zelf geschreven heeft of als toelichting bij de brief van Mevr. Weyrich-Molenkamp is waar en ik als inwoner kan er geen speld tussen krijgen. Misschien heeft hij in zijn ijver om nog duidelijker te zijn, U even in twijfel gebracht bv. over dat van miljonair zijn. Laat ik dat even toelichten. Ik weet een huis aan de Bengawanstraat, wel een goede straat, maar geen hoofdstraat. Dat huis is net in contracthuur genomen à twee miljoen rupiah per jaar, bij vooruitbetaling, ik meen voor vijf jaar. **Dus tien miljoen rupiah, alleen voor huishuur.** Na vijf jaar moet er een nieuw contract gesloten worden. Nu zegt U misschien dat men alleen maar Indonesisch miljonair hoeft te zijn. Maar misschien wilt U niet elke vijf jaar, die rompslomp van een nieuw contract hebben, wellicht met slechtere voorwaarden. Dus U probeert het huis te kopen. Maar zo'n lucratief bedrijf van het bij vooruitbetaling verhuren aan vreemdelingen (speciaal aan vreemdelingen) geeft men niet zo gauw op en àls de eigenaar wil verkopen zal hij natuurlijk overvragen. Merkt U, dat we nu het begrip Hollandse miljonair al dicht benaderen?

En als er lagere prijzen zijn, dan komen ze niet terecht in de omgeving, zoals ze het in hun droomwereld zien. Een droomwereld van 20 tot 30 jaar geleden, waar vele narigheden weggewist zijn uit hun herinnering. Maar zo-als overal in de wereld zijn er onprettige dingen hier en helaas vaak nare dingen van een soort, die U 20 jaar geleden niet gekend heeft. En we zijn op deze leeftijd niet zo soepel als toen, om gauw aan iets gewend te raken.

Zeker is, dat de Heer Ritman het erg goed meent met Mevr. Weyrich-Molenkamp en vele anderen. Naast het feit dat hij land en volk van Indonesië even liefheeft als menig inwoner, ben ik ervan overtuigd dat bij het schrijven van al die ONHERROEPELIJKE feiten ten opzichte van AOW- en pensioentrekkers zijn hart nog harder bloedt dan dat van vele lezers. Laten we gerust aannemen, dat hij in bepaalde opzichten meer over Indonesië weet dan menige inwoner zelf.

Nu over het met open armen ontvangen: natuurlijk blijven deze geopend, maar ook zij zijn onderworpen aan allerlei wetten en bepalingen, zoals iedereen.

Tenslotte mijn antwoord op de vraag van de Heer Leroy: **Maar hoe redden de inwoners het dan?**

Eigenlijk is dat onze Indonesische zaak en van niemand anders. Maar naast inwoner ben ik ook Oosterling en daarom zal ik op die manier een uitleg proberen te geven. Men herinnert zich natuurlijk de uitspraak van een heel pienter Volksraadlid, dat uitgerekend had, dat voor een inlander voor een hele dag eten één gobang (2½ cent) meer dan voldoende was. Misschien herinnert U zich zelfs een foto waarop men de grote berg oebi en ketella kon zien die je voor die ene gobang kon kopen. De heftigste, meest verontwaardigde reacties kwamen van (Hollandse) doktoren en die spraken behalve over caloriën, ook over vitaminen, zouten en andere erg geleerde dingen. Volgens deze doktoren was het lang niet voldoende.

Hoe groot hun geleerdheid en hoe prijzenswaardig ook hun poging om een lans te breken voor "inwoner", het bleek, dat ze er niets van afwisten, maar dan ook totaal niets. Want kort daarop moesten ze het Jappenkamp in en hebben ze jarenlang van een hoeveelheid voedsel moeten leven die veel minder waard was dan een gobang en...... tot hun eigen verbazing **hebben velen het gered.**

"Dus, Heer Leroy, redden de inwoners het thans wel degelijk, zoals ze het gered hebben: in de Gobangperiode, de Jappentijd (U en wij), de Politionele Acties, enz.

Maar U weet net zo goed als ik, dat om dit te accepteren en blijmoedig te dragen "en het te redden" er iets nodig is. Dat is een Vast Geloof, dat deze Opoffering erg nodig is voor de opbouw van een Nieuwe en Betere Wereld voor onze kinderen.

Hoeveel opoffering verwacht men van deze AOW en Pensioen-consumenten, die zelfs spreken van een Paradijs. Niet veel! Want ze willen zo behagelijk mogelijk "Tunggu mati" en overal kost behagelijkheid geld!"

Hiermee heb ik dus nòg een argument om het betoog van de heer Ritman te ondersteunen, dat het erg veel geld kost, om je als vreemdeling te vestigen, zeker veel meer dan voor ondergetekende "inwoner".

Dr. M. Soetjahjo.

TOEN WE LEEFDEN

— ter nagedachtenis aan Tjalie Robinson —

Door Th. van der Sloot

Men leeft nooit sterker dan wanneer men dichtbij de dood is, vooropgezet dat die zijn hand nog niet heeft uitgestrekt.
Er bestaat een boek van twee Duitse geologen in Zuid-Afrika, die bij het uitbreken van de oorlog in de woestijn onderdoken. In dat boek beschrijven ze de bittere worsteling van het leven van dier en mens tegen honger, dorst, hitte, kou, en droogte, overstromingen en om geestelijk fit te blijven - bestuderen ze de reaktiepatronen van de dieren en filosoferen ze over de grondslagen van het leven.
Over één ding zijn ze het spoedig eens: het is niet de "survival of the fittest", niet de gespecialiseerde aanpassing, die het leven bewaart.

Integendeel: hoe gespecialiseerder de soort is, des te kwetsbaarder is hij voor onvoorziene, grote veranderingen in het milieu.
Juist het niet of weinig gespecialiseerd zijn, zoals bij de mens, geeft de souplesse om te kiezen uit mogelijke antwoorden op uitdagingen. Niet speciaal ingericht tot hetzij plantaardig, hetzij dierlijk voedsel, met ledematen, die niet speciaal voor grijpen, klimmen, sluipen, springen, enz. zijn ingericht, zonder speciale toerusting van reuk, gehoor of gezicht, kan de mens allerlei kanten uit, die voor de dieren zijn afgesloten. In het niet gespecialiseerd zijn ligt onze vrijheid. Die vrijheid beknotten we zelf als we ons ergens op gaan vastleggen, ergens op specialiseren.

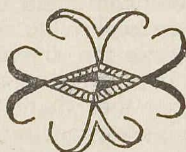
(Hier ontmoeten we een der thema's, die Tjalie voortdurend naar voren bracht: leg je niet vast op het veroverende denken in algemeen geldigheden.)

Wat houdt het leven dan in stand, als het niet de aanpassing is aan bepaalde milieu-aspecten! Tal van mogelijkheden hebben de jonge geologen overwogen, maar één bleef ten slotte over: het **lijden.** Het leven bestaat bij de gratie van het lijden. Voor velen een verbijsterende gedachte.

Toch niet zo onlogisch, als het klinkt. Zonder de prikkel van het lijden groeit het leven zich dood. Het groeit uit zijn kracht, zoals het onkruid in Uw gazon, als het met een geconcentreerd groeimiddel wordt bespoten. Dat is, wat Tjalie zonder ophouden heeft betoogd. De mensheid, die zich vastlegt en specialiseert op het vermogen tot verwerving van wat het leven vergemakkelijkt en veraangenaamt, groeit zich dood. Hij zondigt tegen de grondwet van de natuur, vernielt die om zich heen en in zichzelf. Hij "demoraliseert", d.w.z. verliest zijn moreel en daarmee glipt hem alle moraal uit handen.

Het woord moreel is gevallen. Moreel is niet alleen besef van zedelijke waarden, maar ook de innerlijke kracht, om die te realiseren.

Moreel is levenskracht en levensbesef. En dat besef is het weten van de be-

tekenis van het lijden in de zin van zich moeten en willen ontzeggen van wat gemakkelijk en aangenaam is; het kunnen incasseren terwille van het leven als totaliteit.

Wie dat besef mist, verliest echte menselijkheid, medegevoel, mededogen, begrip van verantwoordelijkheid, warmte van gemoed, innerlijke vrijheid door intuitie en fantasie, creativiteit. Hij verwordt tot een eenzame, krachteloze consument van verworvenheden, een onvrije, in een gareel lopende.

Tjalie stelde daar tegenover de Indische samenleving, waarin de verzakelijking en ontwaarding (nog) niet had plaats gehad.

Hij vond weinig begrip. Misschien wel daardoor, dat hij een fel-bewogen gemoedsmens was, een dichter en niet zozeer de betogende apologeet. Maar niet iedereen verstaat lyriek. Hoe weinig hebben zij Tong Tong verstaan, die daarin slechts nostalgie, de wat zielige heimwee naar wat voorbij is, hebben gehoord. Men heeft eenvoudig niet begrepen, dat het in wezen om een universeel probleem gaat. Ook niet onder "de eigen mensen", die Indië wel lief hadden, maar meer, omdat dit hen vertrouwd was, dan met die hartstochtelijke GEMOTIVEERDE liefde van een Tjalie en de zijnen, die wisten waaròm en wàt ze koesterden.

De geest van genot heeft het gewonnen van de geest van opoffering. Men heeft meer geeist dan gediend. Men heeft zich inspanning willen besparen; en vandaag ontmoet men daarom het ongeluk.
(Maarschalk Filippe Pétain, woorden van een Staatshoofd aan het Franse volk - ontleend aan het Franse maandblad Itinéraires.)

Laten we niet vergeten, dat de omstandigheden in Indië gunstig waren voor het geestelijke klimaat, dat de Tong-Tong'ers zo aanspreekt.

De uitgestrektheid en de weelde van de natuur waren te groot, dan dat een handvol weters "geschoolden" haar ernstig konden bedreigen. Overigens komt die bedreiging ook wel degelijk van de zijde van de autochtone bevolking (ontbossing e.d.) maar zij beschikte (nog) niet over de know-how en de middelen, om op grote schaal gevaarlijk te worden. Armoede en een zekere discriminatie (niet zo zeer, wat hun menselijke waardigheid betreft, maar wel goede medezeggenschap) beperkten hen (en vele Indo-Europeanen) in hun mogelijkheden. Dat was leed, zou men kunnen zeggen, en het zal zo ook wel gevoeld zijn (de "progresseur" westerlingen en, door hen onderwezen, ook de "progresseur" bevrijdingsbewegingen verwijten ons dit), maar tegenover dat leed stond zoveel vreugde, die juist het gevolg was van de beperkingen. Dat is de paradox van Tjalie, die men niet begrijpt, hoewel velen ook hier te lande vaag wel beseffen, dat men vroeger gelukkiger was, toen men weinig bezat en meer leed.

De bedwongen veroverings- en bezitsdrang noopt tot de **kleine,** maar juist daardoor intense genoegens, die men **deelt.** Ze zijn daarom zo waardevol, doordat ze harmoniëren met de natuur en met de onderlinge gemeenschap, die nog niet verscheurd is door extreme competitie. Houdt de waarden vast! Poekoel teroes! hamer op dat aambeeld, aldus Tong-Tong.

Maar de juridisch- rechtvaardigheidsdenkers hebben in zover gelijk, dat men anderen beperkingen niet mag **opleggen.** Dat aspect heeft niet altijd de aandacht van Tjalie gehad. Dat kon ook moeilijk, want de oplossing, die de progressieven voorstaan is erger dan de kwaal. Ze willen de armen de middelen geven om in de competitie groter kansen te krijgen; ze willen alle remmen losgooien en aldus het kwaad dat de "rijke landen" zich op de hals haalden over heel de wereld verbreiden.

Dat Tjalie tegenover dit onheilzaam streven weleens te conservatief werd, is begrijpelijk, evenals, dat hij soms rechtvaardigde, wat niet te rechtvaardigen valt. Dat het geluk en

lees verder volgende pag., 1e kolom

het welzijn niet zitten in macht en bezit, niet ook in gelijkheid, dat er een aristocratie van geest nodig is, om leiding te geven en dat de z.g. democratie van de gelijkgeschakelde consumerende massa onherroepelijk tot dehumanisering leidt en de weg tot dictaturen opent, is juist, maar op voorwaarde, dat de machthebbers en de bezitters zelf zich duidelijke beperkingen opleggen. En waar men van die bereidheid niet veel merkt, daar is ook weer begrijpelijk, dat "progressieven" in verzet komen. Tjalie heeft dat wellicht niet zo verstaan - ik heb daarover weleens met hem gecorrespondeerd - want hij had vooral het oog gericht op de dodelijke gevaren van het materialisme, dat die progressiviteit beheerst.

Tjalie verwierp de materie-beheersing niet zonder meer. Ze is nu eenmaal voorwaarde voor het bestaan. Daarom kon hij de pioniersgeest bewonderen en van de jacht genieten. Maar dan als avontuur! Het avontuur wil risico's (leed) aanvaarden. Het wil de veroveringsdrang **beperken** in die mate, dat de tegenstander een faire kans behoudt. Het wijst met afgrijzen het georganiseerde en geperfectioneerde geweld af dat alle risico's uitsluit. Dat is onmenselijk, zonder eerbied of liefde voor de "tegenstander", of dat nu de natuur of de mens is.

Zal Tjalie eenmaal de erkenning krijgen, die hem als hartstochtelijk pleitbezorger van de humaniteit toekomt? Het zal ervan afhangen, hoe de wereld zich in de naaste toekomst ontwikkelt.

DE INDISCHE KILROY WAS OVERAL!

Nog steeds beklagen sommige lezers zich dat over sommige plaatsen, toestanden of personen nooit geschreven wordt en over andere "tot vervelens toe". Tot vervelens toe herhaalt de Redactie hierbij, dat Tong Tong een blad is dat **op eigen benen** staat en zich wel moét laten leiden door het devies: "Berdiri di kaki **sendiri"**. Omdat archieven, bibliotheken en "De Pers" nu eenmaal in het geheel geen aandacht hebben voor Ned. Indië en Indonesië.

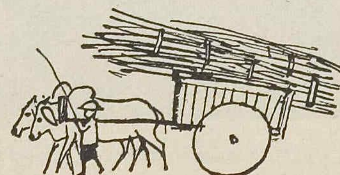
Alle andere bladen in Nederland kunnen uit ontelbare bronnen en de voortdurende productiviteit van ontelbare specialisten letterlijk over álles schrijven wat de aandacht vraagt. Wij bestaan zonder bronnen en zeker wel met specialisten op de meest uiteenlopende terreinen, maar die schrijven nu eenmaal niet (Algemeen excuus: "Ik kan niet schrijven.")

Dat is doodgewoon NONSENS. Als in Nederland de "domste" boer of achterbuurtbewoner en elke middelbare scholier voor allerlei bladen kan schrijven, kan de Indischman dat óók. Of zijn wij nog steeds bourgeois kolonialen, die anderen laten opdraven voor álles wat wij niet op school of in de ambtenarij leerden? Van "tjoetji kaos" af tot journalistiek toe? Of zijn wij verlegen omdat wij niet "met stijl" schrijven, d.w.z. model-zeven-plus-Nederlands? Mij dunkt, in de achttien jaren van zijn bestaan heeft Tong Tong afdoend álle barrières op taal-vooringenomenheid gekraakt.

Er is letterlijk NIETS waarover Tong Tong niet kon schrijven, zoals wij met ons bestaan bewezen. **Alleen: liegen of mooier praten dan de werkelijkheid kunnen wij nog steeds niet.** Maar daarom ook schrijven wij NOOIT over zaken, plaatsen of personen die wij niet **persoonlijk** kennen. Dus b.v. niet over Uw Atapoepoe of Okaba of Soesoh als we er niet waren. Maar als U er wél was en het is de moeite waard, **schrijf dan!** Geen gehucht is ons te klein, geen mens of dier of plant te gering, **wat wij ontelbare malen bewezen met onze copy.**

Wat Indië (Indonesië) betreft geldt voor ons de variant van de droge "challange" van de meest branië frontsoldaat in de wereldoorlog: **"Kilroy was here!"** Ja, meneer,geen front of geen oetan of Kilroy was er het eerst: de naamloze, rangloze voorhoedelopers van alle veldslagen en expedities! En menige echtgenote volgde hem op de hielen! Welnu dan, ook voor de Indischman (Totok en Indo) geldt dat **"IK** was hier!" door héél de archipel en wij WETEN veel dingen beter en eerder dan al die veelkletsende opsnijers hier en meer dan miljoenen Indonesiërs die vaak niet buiten Java óf zelfs Betawie kwamen. Nou, te deksel, schrijf dan! Want over tien jaar ben je voorgoed dood, maar onze nazaten live on forever. Geef ze wat mee! SCHRIJF!

T.R.

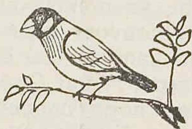
De Oudgast Terug In Patria

door Dr. H. J. de Graaf

Deze keer wou ik eens proberen wat te schrijven over een onderwerp, dat bij mijn weten nog nooit grondig in zijn geheel behandeld of besproken is, nl. over de rol, die de uit de kolonie naar hun vaderland teruggekeerde oudgasten daar hebben gespeeld. Hoe gedroegen zij zich op het dierbare plekje grond, waar eens hun wieg op stond, hoe werden zij er ontvangen en beschouwd, wat hebben zij er nog uitgericht?

In de aanvang, nl. in onze glorietijd, de 17e eeuw, moet hun aantal maar gering geweest zijn, omdat er zo velen dood gingen, eer zij met de retourvloot de zo lang verbeide terugreis naar het geliefde patria konden aanvaarden. Ook bleef er menigeen, vooral in de 18e eeuw, toen Batavia's omgeving wat veiliger werd, daar plakken. Zij bouwden er prachtige landhuizen, omringden zich met gedienstige slaven en leidden een leven als een prins. Ik geloof ook niet, dat van hen, die de tropische kwalen te boven kwamen en niet bezweken voor de verleiding voor een heerlijk leven in Batavia's Ommelanden, maar terugkeerden naar hun land van herkomst, daar veel notitie werd genomen. Daartoe was hun getal te klein. Zij verdwenen in de massa andere rijkaards.

Pas in de 19e eeuw, toen er méérderen overleefden en terugkeerden, begonnen zij wat meer op te vallen en zelfs een duidelijk zichtbaar spoor in onze letteren achter te laten, en wel het eerst de West-Indische oudgasten. Men denke slechts aan de imponerende figuur van **Jan Adam Kegge** in onze Camera Obscura, die wel heel duidelijk het stempel draagt van zijn koloniaal verleden: overdadige rijkdom, grootspraak, zelfvertrouwen, slechts getemperd door ergernis over de "grote hanzen en adelijke heren", bij wie hij niet in tel was. Ook herinner ik mij 'n gedicht van onze nationale lolbroek Van Zeggelen, waarbij zo'n West-Indische nabob er evenmin al te best afkomt. Bovendien treedt dan ook een gewezen negerslaaf in 'n hartroerende rol, waarmede de dichter hartgrondig instemt. Dit lijkt mij karakteristiek voor de wijze, waarop men destijds de oudgasten beschouwde. De brave thuisblijvers zien hen niet alleen met de nek aan, doch verwijten hun de wijze, waarop zij hun rijkdommen zouden hebben verworven, onder 't genot van hun koloniaal kopje koffie of thee. Dit verwijt zou alle gerepatrieerden min of meer treffen tot 1945 toe, en zelfs daarna nog. Denk maar eens wat onze brave minister van ontwikkelingshulp enige tijd geleden tot enige Afrikanen over de kolonisatie in het algemeen en de Nederlandse in het bijzonder heeft gezegd.

Pas in de tweede helft der vorige eeuw treedt het Oost-Indische oudgastenelement wat sterker op de voorgrond: zij gaan zelfs een rol in de politiek spelen, niet als partij, maar als personen met tropenervaring. Ik noem slechts de bekende predikant ds. **baron van Hoëvell,** die in 1849 Indië uitgezet zijnde, in Holland een politieke loopbaan begon, zijn fel vrijzinnig "Tijdschrift van Nederlandsch-Indië" voortzette en daardoor de grote leider in en buiten de Kamer van de koloniaal-liberale richting.

Een geestverwant was minister **Fransen van de Putte,** oud-suikeradministrateur van 1849 tot 1859, die een groot voorstander was van de "Vrije Arbeid" (in tegenstelling tot de gedwongen arbeid der koloniale conservatieven).

En dan mogen we geenszins een zekere **Eduard Douwes Dekker** beter bekend als Multatuli vergeten, die als B.B.-ambtenaar minder geslaagd, zich na zijn repatriëring een onvergankelijke plaats in onze letteren verwierf en wiens eerste boek, de **"Max Havelaar",** thans een onzer "klassieken", bij zijn verschijning volgens Van Hoëvell een rilling door het bedaarde vaderland deed gaan.

Overigens was Dekker zo min de eerste als de laatste, die om hem overzee aangedaan onrecht, in zijn pen klom, om de Nederlanders aan het verstand te brengen, hoe zeer hij verongelijkt was. Reeds in de 17e eeuw kan men **Bor's** "Ambonsche Oorlogen" geschreven in P. C. Hooft's Vaderlandse Historiënstijl) als een apologie beschouwen van de door hem verafgode kommandeur Arnold de Vlaming van Outshoorn, wiens secretaris hij was, beschouwen. En de geschorste kapitein t/z **Q. M. R. Verhuell** laat in 1836 zijn "Herinneringen aan eene Reis naar Oost-Indië" verschijnen, om er zijn beleid als marine-officier mee te verdedigen voor het Nederlandse publiek. Kon men v. Hoëvell, v/d Putte en Multatuli nog tot de liberalen rekenen, zij worden gevolgd door confessionele oudgasten-ministers. Men denke aan mr. **L. W. G. Keuchenius,** die van 1887 tot 1890 optrad in het eerste Christelijke ministerie, of aan de grote staatsman **Colijn,** die wat men ook over hem moge denken, uit het politieke leven dezer eeuw niet is weg te denken.

Toch waren de Indische oudgasten de suikerooms, ook al keerden ze met een welgespekte beurs uit de Oost terug, niet altijd bijzonder gezien of geacht. Men verhaalt dat de vermogende mensen uit Indië in het aristocratisch-feodale **Arnhem** niet tot de gewone societeit in de **Koningstraat** werden toegelaten. Dit is enigszins verklaarbaar, want destijds bestonden in ons vaderland twee vrij scherp gescheiden stan-

Een groepje oud-Indischgasten in een Hollandse theekoepel vereeuwigd door de schilder David Bles (1821 - 1899). Het schilderij is te zien in het Dordrechts Museum.

den: armen en rijken. Slechts weinigen konden de grens tussen beide groepen overschrijden, t.w. **zeelieden** en lui uit de **koloniën.** Vandaar dat de "standing" of "status" dezer Indische oudgasten met een wat wantrouwend oog werd bekeken. Evenwel, de gedupeerde oudgasten zouden toen, verbolgen door deze "discriminatie" een eigen, prachtige societeit aan de Utrechtse weg, buiten de stadskern met een heerlijk uitzicht over de Rijn en de Betuwe hebben opgericht door de architect Cornelis Outshoorn (in 1873-'75), waarmee zij de deftige Arnhemmers natuurlijk de ogen uitstaken. Thans wordt dit fraaie gebouw met zijn statige koepel en prachtige tuin, nog als **gemeentemuseum** gebruikt, terwijl ik enige jaren geleden de oude societeit aan de Koningstraat heb zien slopen. Daar staat nu de Gelderse Bibliotheek, het Gemeente archief enz., alles van beton, glas en staal.

Hebben de Indische oudgasten in de politiek, maar ook in de litteratuur een zekere rol gespeeld, tot dusver was het mij niet opgevallen, dat een Nederlandse schilder getracht heeft hun uiterlijke verschijning op het doek vast te leggen. Maar zelden hebben de "Indische mensen" en dan in de ruimste zin des woords, model gestaan voor een onzer voortreffelijke genre- of zedenschilders. Natuurlijk heeft menig gerepatrieërde, rijk en voornaam geworden, wel eens tijdens zijn "verlof" zijn portret laten maken, zelfs reeds in de 17e eeuw. Zo heeft de Ambonse gouverneur **Pieter Lucasz** model gezeten voor **Rembrandt, Pieter van den Broecke** de "Hollandse Regulus" voor **Frans Hals, Rijklof van Goens** met zijn hele gezin voor Bartholomeus van der Helst. Doch ook G.G. **Coen** en de veldheer **Isaac de Saint Martin** hebben zich in het vaderland laten konterfeiten. Het portret van de eerste hangt in zijn geboortestad Hoorn, het andere in het Rijksmuseum. Doch een **zedentafreeltje** van oudgasten was ik nog niet tegengekomen, tot ik enige weken geleden het **Dordrechts Museum** (vroeger: het Ary Scheffermuseum) bezocht. Daar zag ik een vrij groot schilderij, getiteld **Batavia's Lust,** het werk van de genreschilder **David Bles,** geboren 1821, overleden 1899. Deze heeft ons tal van grappige en geestige tafreeltjes nagelaten met figuren in 18e-eeuwse dracht, dus ruim een eeuw vóór hem. Deze z.g. pruikentijd trok hem bijzonder aan. Hij had blijkbaar plezier in die speelse en grillige vormen, wier sierlijkheid zo sterk afstak bij zijn eeuw van stoom en machines. Wellicht ook poogde hij juist door die vermomming zijn tijdgenoten een lesje te geven.

Ook op dit schilderij is alles weer 18e-eeuws. In een theekoepel, geheten **"Batavia's Lust",** zoals wij er nu nog wel aan de **Vecht** aantreffen, zit een bont gezelschap bijeen. Door het hoge raam links kijken we in een dicht begroeide tuin, door de lagere, openstaande deur zien we een echt Hollandse weide met vee, blakende in de zonnehitte van de hondsdagen. Tussen raam en deur een hoge schoorsteenmantel met een spiegel en schilderwerk in de stijl van omstreeks 1775. De voorstelling daarvan is even typerend als de naam van de koepel: in een tropisch landschap zien we een zwaar beladen "Inlander", zuchtende onder een lijvig pak, moeizaam voortsukkelen. Dit is een ondeugende toespeling op de wijze, waarop de eigenaar van al dit moois aan zijn fortuin zou zijn gekomen, nl. door uitbuiting van de Inheemse bewoners.

Het gezelschap is geschaard om een sierlijke, grillige rococotafel uit omstreeks het midden der eeuw. De rijk gebeeldhouwde poten vallen sterk op. Daaromheen zitten lieden van verschillende afkomst, een achttal personen, die we kunnen verdelen in drie groepjes van twee en dan nog enige loslopers.

Schilderkundig het sterkst vallen twee personen aan de tafel op: een heer, die luidkeels zingt, terwijl hij zich zelf op een guitaar begeleidt, maar geen gebruik maakt van de op de tafel staande muziek. Aan de andere kant van dit meubel is een dame met het theeservies bezig, doch àl haar aandacht wordt door de zingende heer opgeëist, zodat men zekere relatie vermoedt.

Doch er is nòg een muzikant. Rechts, voor de open deur zwoegt een bijna kaal heer in deftig zwart gekleed op een lange dwarsfluit, waarmee hij nog al moeite heeft, want hij raadpleegt ijverig de muziek, die op een bankje voor hem staat. Naast hem zit een lijvig heer zich met een echt tropisch gebaar het bezwete gelaat af te wissen. Dit neemt hem zo in beslag, dat hij verzuimt acht te geven op de voor hem geknielde **Javaan** in keurige livrei, maar met een correct geknoopte hoofddoek die gebak presenteert. Doch ook deze **djongos** is verstrooid. Hij kijkt nl. naar een gebeurenis op de achtergrond, bij de schoorsteen. Tegen het lofwerk is n.l de **huisaap** op geklommen, die de dikke, zwetende heer blijkbaar uit de Oost heeft meegebracht. en Indisch jongmens, gewapend met een dunne wandelstok is bezig het lieve dier, dat juist door de hitte extra levendig is geworden en denkt dat **hij** weer thuis is, omlaag te halen. Zijn pogingen ontgaan volkomen het echt **Indische echtpaar,** dat links in gemakkelijke stoelen, het er van neemt. Mijnheer zit met een lange Gouwenaar te roken, terwijl Mevrouw in het gezelschap een heerlijk middagdutje doet. Je hoort haar snurken.

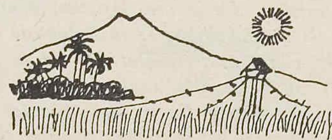
Gaarne zouden wij bij deze levendige voorstelling een verhaaltje vertellen, of ten minste de onderlinge relaties tussen de verschillende personen vaststellen. Laten wij een schuchtere poging wagen.

Blijkbaar zijn de bedaagde Indische heer en dame rechts als een **echtpaar** bedoeld. Dan moet de vlotte apenplager hun veelbelovende zoon zijn. De figuren aan de tafel en de fluitist hebben genealogisch niets met hen te maken. Zijn het gasten, of logé's? De heer in het zwart is misschien de gouverneur of huisonderwijzer van de speelse Indische knaap, die zich blijkbaar weinig van zijn meester aantrekt. Wellicht is de zwetende dikkerd wel als de onversaagde oudgast bedoeld, die in Indië rijk geworden, zijn Javaanse bediende naar het vaderland heeft meegenomen.

In ieder geval is het een bont, maar echt Indisch gezelschap, dat zich in de Hollandse theekoepel "Batavia's Lust" heeft verenigd om te musiceren en van het goede der aarde te genieten. De voorstelling is levendig, fijn geschilderd, overgoten met humor. Zeker heeft de guitige schilder niet in de eerste plaats aan onze voorouders uit de 18e eeuw gedacht, maar richt zich zijn milde satyre op zijn koloniale tijdgenoten, die naar zijn idee, in de Oost op min oirbare wijze rijk geworden waren. Door de 18e-eeuwse kostuums en sfeer verliest de satyre veel van haar scherpte. David Bles' tijdgenoten hoefden er zich niets van aan te trekken, want het was gebeurd lang geleden.

Ik betwijfel, of er veel van zulke schilderijen zullen bestaan, waarop Indische mensen in hun doen en laten zijn uitgeschilderd. Van welke afkomst zij ook mogen zijn, door hun Indische verleden voelen zij zich toch verenigd, zelfs in een brandend hete theekoepel. Daarom zal dit "Indische" schilderij van Bles bij de oudgasten, die er een tocht naar het Dordtse museum voor over hebben, prettige herinneringen opwekken.

Het kan een bijdrage opleveren tot de samenstelling ener geschiedenis van de "Indische mens" in Europa, waardoor wij wellicht zelfs iemand als Multatuli op den duur beter zullen leren verstaan. Naar ik meen, is hieraan tot dusverre nog te weinig gedaan!

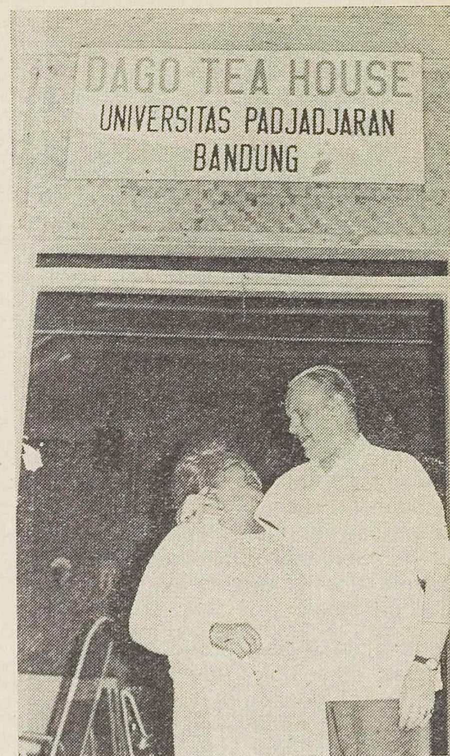

Ongeordende indrukken van een net-uit-Indonesië teruggekomen 100 % totok (slot)

Jammer, dat dit land - dit wonderschone, dat artistiek onovertroffen gebied - (nog) zo moeilijk bereisbaar is. Zo stroef. Er is een visum voor nodig; er moet voorbehoedend ingeënt worden. Ter plekke dient men zich bij de Vreemdelingenpolitie te melden en ook nogeens bij een soort Wijkhoofd. Laat je gastheer dat na, dan zorgen de buren heus wel, dàt "ze" er achterkomen - naar gefluisterd wordt à raison van een verklikkersfooi. Openbaar vervoer is er vrijwel niet en zo dat er is, is er kans op sajoer of ajams op je schoot te krijgen. Men behelpt zich met genoemde particuliere 3- en 4 wielers, vernuftige variaties op de bakfiets met, uiteraard, passagiers op die bak. Zijn treinkaartje moet men er daags tevoren afhalen, ergo voor één reis tweemaal naar het station. Wie een uur vóór vertrek nog mee wil is aangewezen op het zo te oordelen formidabele opkopersgilde. Niet alle taxi's schijnen betrouwbaar te zijn. Naar we zagen en met die personen besproken(derhalve geen hearsay) noteert, wie 's avonds een taxi aanroept, het wagennummer.

Het kan voorkomen, dat men naar een stil laantje gereden, en daar door kameraden van de chauffeur, financiëel aan de tand gevoeld wordt. Deze lieden zijn dan geen werknemers bij een gevestigd bedrijf, maar avonturiers met een vier-wielig voertuig; overigens gelukkig een haast niet meer voorkomende... mogelijkheid; maar niettemin een (voorbije) toestand, waar geen pasaangekomene op bedacht is. Hoe het zij, de ondergetekende, volledig aan die flora en fauna verslingerd, wil er tanggoeng nog weleens naar toe, maar heeft toch vuurproefjes doorstaan, welke hem in het eerst deden zuchten: "Wat ben ik begonnen...? Was ik voor dezelfde uang maar naar Florida gegaan." Maar wat die rupiahs betreft (voor *f*. 100.- Rp. 13.000)) gaat, nágerekend, die vergelijking mooi niet op, want Indonesië is, als je de weg begint door te krijgen en beseft, dat je ook in de Indonesische V.&D.'s kunt pingelen, goedkoop. We kochten hemden, broeken, schoenen voor 'n derde van de prijs hier. Hollands - dit tot hen, die hier ter wereld gekomen of als kleuter na de Souvereiniteitsoverdracht gearriveerd zijn en bijgevolg de ouderlijke bahasa maar oppervlakkig kennen - kent men er niet.

Niet in de winkels, niet onder de kellners, hoogstens bij de oudere garde, bankkassiers, alsook de tandartsen en medici, maar daar krijgt de vacantieganger eigenlijk niet mee te maken; des te meer met bedoelde detaillisten, pasarkooplui en dienstenverleners. Maar ook de nog (school) Nederlands sprekenden beginnen weer met de - vroeger door ons belandas zo énig gevonden "Totok en Indo" -taalfouten (met de acteur Grimberg in de Indorol) - lidwoordenmisère: dé mannetjesvarken. Dit is het onvermijdelijk gevolg van het enorm gepropageerde Engels met het

Sic transit gloria mundi-belanda ofwel, het kan verkeren. Boven Bandoeng troffen we bij de ingang van de daar vanouds vermaarde uitspanning-restauratie dit Angelsaksische opschrift aan.
Later, er toevallig koelte opzoekend omheenlopend, zagen we aan de achterkant het door de jaren verweerde, schier antieke bord van "weleer". M.a.w. mèt Hollands kan men er niét (meer) terecht; dàt is althans onze ervaring alhoewel er op de banken en postkantoren altijd wel een ouder iemand is, die graag z'n vergrijsde Nederdietsch lucht.

alomvattende "the". In de bioscoop staat in karbouwenletters op het doek: Welcome - eronder, kleiner: Selamat datang. Wat is nu de (puur individuele) slotsom; gaan of niet gaan en met de maduzoete herinnering voortleven?

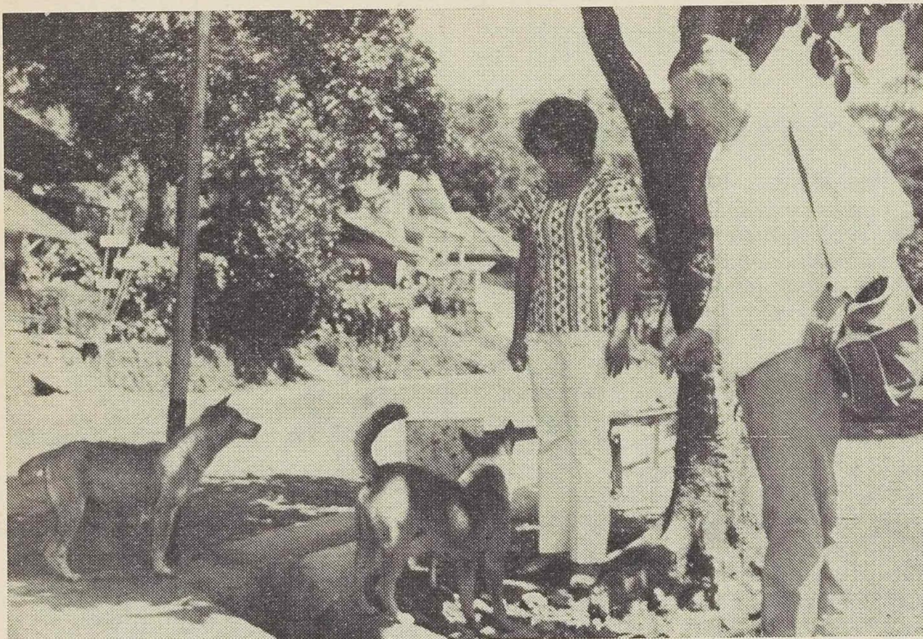
We menen, let wel, geloven, dat de mensen van Toen hun Orpheus in de Desa niet zo dadelijk zullen herkennen in de in sommige kampongs - knalhard op verzoek van de buren, om er ook wat van mee te genieten - aanstaande radio's of pickups met dezelfde lps als overal.

Daarnaast kunnen we ons de geroemde meiden moeilijk voorstellen in de hedendaagse, om het minste meningsverschil opzeggende, in miniskirt de boeloe ajam hanterende dochterendier-baboes-van-weleer.

Het eerbiedige ge'toean is, in de steden, nogal 's vervangen door branie-groeten als "Hi, Mister!" en/of, om mijn blonde kuif: "Ah Boele". Misschien beter zo, de tijden zijn veranderd, maar het gaat er primair om, of mèn z i j n oude sfeertje überhaupt wel terug vindt. Dié gevoelige Gordiaanse Knoop laten we liever aan een insider over; logisch.

Eén van die - in het land zelf doodgewone, zelfs banale - stukjes boerenland, die je echter toch niet meer vergeet, die je niet loslaten. Welke je dus "in je hart hebt gesloten." Het is even opvallend als vermakelijk, hoe in Indonesië de mensen zich niet kunnen voorstellen, dat je een kiek maakt van...... niets. Dat het je te doen is, om het panorama of om de sfeer en je daar dus zelf liever niét "opstaat". - Hier in de praktijk: even uitstappen en de benen strekken op de weg naar Garoet. En tegelijk genomen worden met de, langs de rijksweg drogende, bosjes paddi. (Noemt men er misschien daarom elke kiek een: portrèt?)

Daar yours truly geinteresseerd is in (ras) honden en als zodanig een beoefenaar van de Kynologie oftewel de Hondensport, heeft hij er natuurlijk gekeken naar de anjing gelada, er een studie van gemaakt. Hier kijkend naar een echtpaar gladakkers, wetenschappelijk de Pariahonden in de Derde Wereld. Het tolkje, meer belangstellend in het nieuwste radarpatroon dan in het aloude gedragspatroon der Caniden, had in al haar 24 lentes nog nooit zó dichtbij die "adoe, vieze beesten" in haar vaderland gestaan, als deze malle, rare totok haar verzocht! Luidde haar vertaling van de opmerking van een voorbijganger, zo te oordelen een kenner: "Als de wijfje hij hamil hij bijt de mannetje......" Zo men ziet heeft de teef haar boentoet aan het ros-en-rij-maar-raak-verkeer moeten opofferen. (Tot de insiders: de raszuivere kamponghond doet sterk denken aan de Australische zg. dingo.)

Tot slot, mocht de lezer(es) in surats met Insulinde geen stof, maar wel schrijfruimte over hebben, dan kan men alsnog met de geadresseerde van gedachten wisselen over Kotta Peyton; over Ed Nelson als Dr. Rossi. Bedenkt dan wel, dat ze er in April, Mei, Juni nog toe waren aan Rodney's eerste kawin met Mejuffrouw B. Adams en dat de oude baas er nog steeds zit te intrigeren.

Hawaii-Five-O, Bonanza, the Persuaders met Tony Curtis kennen ze er ook. De kijkers krijgen (uit zuinigheid) geen onderschriftjes in de landstaal. Een mannenstem, geen zichzelf o zo charmant vindende omroepster, legt het komende verhaal van te voren uit. En kan de Soendanees of Madoerees volgen, hoe die aangekondigde ontknoping op de beeldbuis overkomt?

Het systeem voldoet, geen klachten. 's Negeri's wijs, 's lands tv-eer. A propos, maar één geval van belandahaat tegengekomen, nogwel uit een kindermond. Een jochie van zeven vroeg zijn vader, een Javaans ex-officier, hoe hij het in zijn kepala haalde, om een vijand Scotch in te schenken......

Precies hebben we 's kinds gebrabbel natuurlijk niet kunnen volgen, alleen het verwijt aangevoeld, dat de, allerminst gegêneerde vader ons geamuseerd toelichtte. Indoctrinatie op school, Sukarno-nawee?

Maar een keer iets in ons taaleigen tegengekomen: een puisteen van een chinese toko, waarop: Eerste steen gelegd door G. Kuypers.

Dan in Bandung aan de zijkant van The Dago Tea Rooms: Dago Theehuis, alsook in neonletters: The Friesche Vlag Limited.

de Josselin de Jong.

Lavoè - Sagen

Op een dag vloog lamborè of Lavoè [1]) van Nias naar Atjeh om er zijn geluk te beproeven. Toen de avond viel maakte hij zich in het bos een leger van bladeren, doch onbekend met de planten van het land gebruikte hij er lalateng [2]) voor. Toen hij zich erop had neergevleid, sprong hij vanwege de hevige jeuk er verschrikt weer van af. "Wat moeten de mensen hier een kwade inborst hebben", dacht hij, "als de bladeren al zo venijnig zijn". Hij verliet daarom het land en vloog naar Simaloer.

Daar liet hij zich in Padang si èntong èntong [3]) neer en wist door toverij een sètan een gouden indi (rijststamper) afhandig te maken. Dit kostbare werktuig heet nu nog op de genoemde plek in de grond begraven te zijn, maar niemand heeft het ooit kunnen vinden.

Ook maakte Lamborè een witte krokodil, die hij in een vijver bij zijn huis deponeerde. Na zijn vertrek naar Nias, waarheen hij had moeten uitwijken tengevolge van zijn twist met een andere reus, Lasinga genaamd, kwam de krokodil in het bezit van Lamborè's zoon. Als deze ter jacht ging bracht hij het dier een offer, uit sirih bestaande, en met een sembah (eerbiedige groet) sprak hij hem aldus aan: "Zijt gij het, witte krokodil, die door mijn vader werd gemaakt. Zeg mij dan waar ik een goede buit moet zoeken". In de richting waarheen de krokodil met zijn bek wees trok de zoon dan op jacht, met de zekerheid een wilde karbouw te bemachtigen. Ook voor de latere nakomelingen van Nènè Lamborè betoonde de witte krokodil zich steeds een betrouwbaar orakel, totdat hij op een goede dag verdween en nooit meer werd gezien.

JCH

[1]) Eén van de helden van de Simaloerese overlevering is Lavoè, ook Nènè Lamborè genaamd. Hij was van reusachtige gestalte en in het bezit van toverkrachten. In de Lavoè-sagen is meestal sprake van het eiland Nias, zodat het waarschijnlijk is dat de sagen zelf ook van Niasse oorsprong zijn.

[2]) Maleis: djilatang (Laportea), een plant met brandharen.

[3]) Aan de zuidoostpunt van Simaloer aan het strand gelegen. De ondergrond van koraal doet daar de voetstappen weerklinken, vandaar de naam (padang = weide, èntong-èntong = weerklinken, dreunen).

De legende van het Meer van Pandjalu (slot)

Na verloop van tijd huwde Sanghijang Borosngora. Uit dit huwelijk werden hem twee zoons geboren van wie hij de eerste Aria Kuning noemde en de tweede Aria Kentjana.
Toen nu de oudste de volwassen leeftijd had bereikt, droeg Sanghijang Borosngora de regering aan hem over. Zelf trok hij zich met zijn jongste zoon Aria Kentjana in de Djampangstreek (afdeling Tjiandjur) terug, alwaar de laatste zich aan de tuinbouw wijdde.
Aria Kuning nu was geen waardig vorst. Van zijn vader had hij de stoutmoedigheid geerfd, doch in zulk een mate dat welhaast van machtswellust sprake was. Het feit dat het meer van Lengkong heilig was en zijn vader hem verboden had er ook maar iets aan te doen zónder diens toestemming, was in zijn ogen een kortwieken van zijn macht. Met de dag opstandiger, ergerde hij zich aan het meer, tot hij zich tenslotte niet meer beheersen kon en, met voorbijgaan van zijn vader, bevel gaf het meer droog te leggen. Eerst toen de dijk, die het water van het meer in bedwang hield, doorstoken was zond hij de rijksgrote Kjai Buni Sakti naar de Djampangs om zijn vader in te lichten.

Inmiddels had het water van het meer van Lengkong, zegevierend zich een weg banend door de vlakten, de tuinen van Arija Kentjana overstroomd, en toen deze van Kjai Buni Sakti vernam wat daarvan de oorzaak was, ontstak hij in gerechtvaardigde toorn. In allerijl vertrok hij naar Pandjaloe, zocht er zijn broeder op en trof deze aan, zijn handen warmend bij een vuur, de vingers erboven uitgespreid. Arija Kentjana, menende dat zijn broeder hem uitdaagde, verspilde verder geen woord. "Ik heb evengoed tien vingers geerfd", dacht hij, en zonder veel omslag wierp hij de opening in de dijk weer dicht.
Toen Arija Kuning het meer weer zag vollopen, liet hij enige vissers ontbieden en vroeg: "Hoe komt het dat er weer water staat in het meer?" Eén der vissers antwoordde: "Uw heer broeder heeft de dijk gedicht."
In woede zocht Arija Kuning zijn jongere broeder op. Het ene woord lokte het andere uit en spoedig ontspon zich een gevecht dat dagen duurde. In paniek reisde de Kjai Buni Sakti terug naar de Djampangs, teneinde de vader op de hoogte te stellen van het gevecht, dat niemand anders kon doen ophouden.
De vader, niet in staat tot een lange reis, gelastte een vriend en toeverlaat, een wijs man, genaamd Kjai Guru Adji, naar Pandjalu te vertrekken en de vechtenden te scheiden. Tegen de wijsheid van deze man konden de beide broeders niet op. Zij stopten het gevecht, luisterden naar de woorden van de oude man, die nu eens verwijtend waren en dan weer vergevensgezind. Arija Kuning raakte er zo van onder

de indruk, dat hij zich bewust werd van de machtswellust waaraan hij zich ten prooi had laten vallen. Zó berouwvol was hij, dat hij weigerde nog verder te regeren en het bestuur van het land aan zijn jongere broeder overgaf.
Beschaamd als hij was, weigerde hij echter met Kjai Guru Adji mee naar de Djampangs te gaan om voor zijn vader te verschijnen. Liever vertrok hij naar de kampong Marujung, afdeling Sukapura, en daar heeft hij dan ook zijn verdere leven doorgebracht.
Arija Kentjana werd dus vorst (regent) te Pandjalu. Hij bouwde een kraton op het eiland in het meer, en noemde dit eiland Nusa Gedé. Daar vond hij na zijn dood ook z'n graf.

In het inwendige van het heilige huisje ("beumi leutik") te Pandjalu hangt de kist met de heilige voorwerpen, dingen die door Mohammad aan Sanghijang Borosngora geschonken zouden zijn, o.a. een steekwapen en een zwaard. Alleen bij Maulud, het feest ter herdenking van Mohammad's geboorte, mogen de wapenen uit hun windsels worden gehaald. Ze worden dan gereinigd en het daarbij gebruikte water wordt verondersteld de mensen die van heinde en ver komen om de plechtigheid mee te maken, geluk en voorspoed te brengen wanneer het over de sawahs wordt gesprenkeld.
Een oude vrouw, met de bewaking van het huisje belast, zorgt voor een permanent brandend houtskoolvuurtje vóór het huisje.
Het water in het meer wordt als heilig beschouwd. Er op varende, is het verboden woorden te gebruiken die met de zee in verband staan, woorden als zout, haai, e.d.

JCH.

EEN PENG-KIE, HEEFT U DIE NU AL?

Onmisbaar bij het tuinieren buiten en binnen. Voor het verzamelen van onkruid, steentjes, rommel. Een handig half-mandje dat net zo goed als tijdschriften/krantenbak kan dienst doen.

_f_ 5,— grof bamboe — _f_ 8,50 fijn bamboe. Porto _f_ 1,75

☆ ★ ★

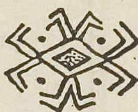

Ons eerste soya-experiment

GEZOND ETEN

- "Als indische mensen bij elkaar zijn, wordt er alleen over eten gepraat." - Zó staan wij er hier op. Nou ja..., als we er maar gezond bij blijven. Bij al dat lekkere eten, bedoel ik. Gelukkig is Dr. Kiliaan er om ons een beetje in bedwang te houden.
Overigens, ook de niet-indischen weten ál láng raad met al die heerlijke makanans van ons. En ál láng zijn ze ook niet meer vies van trassi en bawang-poetih. Al mijn totok-kennissen hebben me ettelijke recepten ontfutseld. Ze koken nu beter indisch dan ik!
- "We hebben toch zo zááálig ge' "chineesd." -
Wie heeft er zin om eens lekker te "kédèlee"en? Als u weet wat ik bedoel? Kokkerellen met tahoe en timpih en alle soorten soya-meel. Gezond eten.
Zó enthousiast kwam Tjalie de donderdag voor Pasen met Lilian ons de zaden brengen. Zaden en allerlei soorten meel om uit te proberen. Vet, ontvet, ge'toast, licht ge'toast.
We gunden ons de tijd niet de gebruiksmethoden na te slaan in de meegebrachte brochures.
- "Zouden we er pannekoeken van kunnen bakken?" -
- "Ik ben gek op pannekoeken." - Lilian.
En ik schoot de keuken in, om bij de koffie een lekkere pannekoek te serveren. Ze vielen tegen lunchtijd binnen en we hadden allemaal trek. Soya-meel in een kom, ei er door, melk, snufje zout... roeren maar. 't Werd een beslagje, als fluweel zo zacht. Wat zullen ze naar binnen glijden ná onze hongerige tongen gestreeld te hebben....
Boter in de pan, warm laten worden en sissend komt er een lepel beslag in. Neen... 't wordt géén koek, in duizend deeltjes valt 't uit elkaar. Een vettige prut.
Intussen hadden de mannen de diverse boekjes bestudeerd.
- " 't Kan ook niet. 't Bindt niet, 't is om toe te voegen." -
Goed. Opnieuw. Nu met tarwemeel door 't beslag.
Ja, even later glijden er prachtige goudkleurige pannekoeken op de borden.
- "Wat wil je er op? Suiker? Jam? Honing? (Heerlijk in de koffie, in plaats van suiker, Dr. Kiliaan.)
We zetten er de tanden in, vol verwachting.
Tjalie was erg beleefd; hij zei niks.
Mijn man: - "Best te eten." - Maar hij kan het verschil niet proeven tussen een zoute haring en een mocca- gebakje, dus daar hadden we ook niets aan.
Lilian vond haar pannekoek muf, ze keek spijtig. Ik schoof haar de keukenstroop toe. - "Probeer 't hiermee, dit heft vast de muffe smaak op." - Nam zelf ook een druipende hap.
Ze keek me aan en ineens moesten we vreselijk lachen.
Neen beste mensen, bak voor de lekkerte maar geen pannekoeken uit soyameel. Maar ik ben er van overtuigd dat er degelijk lekkere dingen van te maken zijn. En **gezond**. Proberen? Met ons allen?
En nieuwe recepten van tahoe en timpih. We zijn er de oorlogsjaren toch mee doorgekomen? Bovendien altijd nog iets goedkoper (nu nog) dan vlees. En zijn we allemaal niet erg prijsbewust geworden? Moet toch wel. De guldentjes glibberen zo maar tussen onze vingers weg. Waarheen? Sopèh, tah onèng, zegt de madurees. Hij weet 't niet. Ik ook niet. Toch is 't leven op 't platteland zoveel goedkoper dan in de stad. Daarom vult een goede vriendin van me, als ze weer naar huis gaat haar tassen altijd met groenten,fruit, eieren. Ze noemt zich zelf een "schrijnend geval".
De laatste keer dat ze hier was, kon ze voordelig honing krijgen.
- "Twee kwartjes per kilo, is dat iets voor u?" -
- "Natuurlijk man, direct." -
- "Goed, maar het duurt wel even. Ik zet u op de wachtlijst. Ik heb namelijk maar één bij......" -

Plantersvrouw.

OPROEP

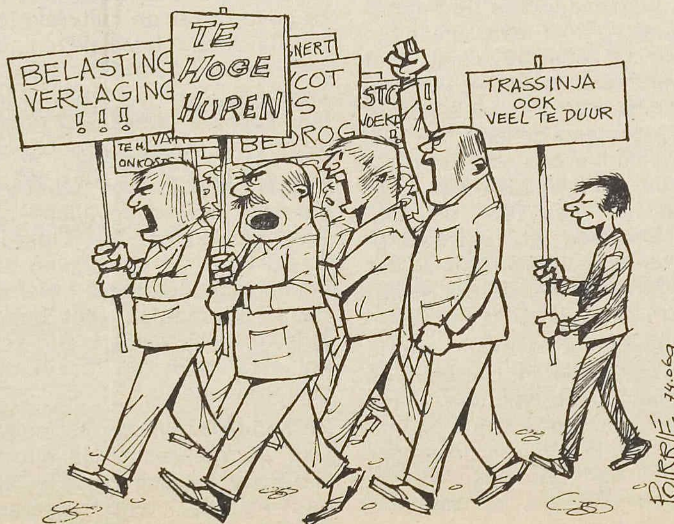
Wie kan ons helpen aan het adres van Ds. Uneputy (voorheen Bandoeng). Er ligt bij ons een brief voor hem.

Bloeiende flamboyant in een Indisch landschap, een stukje tropen aan de muur!

Wandtegel inclusief porto *f* 7,50
In de winkel *f* 6,50.

(de tegel is niet hitte-bestendig, dus niet als onderzetter gebruiken)

Notities uit vergeelde papieren (II)

Dr. E. F. E. Douwes Dekker
herdacht door
Margono Djojo Hadikusumo

De romantiek van de jeugd.

Ernest Francois Eugène Douwes Dekker geboren op 8 October 1879 te Pasuruan in Oost-Java, aan de hand van de familie-papieren van vaderszijde (de vader geboren te Amsterdam 9 Sept. 1850) met de bloedmenging fries, frans, denkelijk ook portugees, en van moederszijde, geboren te Pekalongan duits (of wendisch) magyaars of pools en javaans.

Het Javaanse bloed was in elk geval het louterste en het sterkst vertegenwoordigd. Daar was D.D. altijd zo trots op. Terecht of ten onrechte, dat laat ik maar in het midden.

De kwestie van bloedmenging is in deze tijd in Indonesia een zeer sensitief en teer onderwerp. De buitenlander zal in de omgang met Indonesiërs in deze tijd erg voorzichtig moeten zijn met zijn oordeel over de ethnologische groepen.

De huidige generatie voelt zich in de eerste plaats Indonesiër, òf hij Javaan is van Midden-Java, òf Sumatraan, òf Soendanees. Deze "rasverschillen" als men dat zo noemen wil, zullen in de verdere politieke ontwikkeling van Indonesia als een onafhankelijke eenheid met één officiële taal, hoe langer hoe meer vervagen en mogelijk na een eeuw voor goed verdwijnen. Het is zeker een interessant onderwerp voor een wetenschappelijk onderzoeker.
Uiteraard zullen specifieke of individuele kenmerken, waarvan de oorsprong terug te brengen is tot de natuurgesteldheid van de bodem, en de historische ontwikkeling van de omgeving niet zo maar kunnen verdwijnen.
In elk geval is D.D.'s jeugd te Pasuruan begonnen aan de voet van de Semeroe, de hoogste berg van Java met zijn woeste bossen en bruisende watervallen. Ongetwijfeld is de natuurgesteldheid van Oost-Java met zijn wilde bossen en een bevolking met een sterk Madurese inslag van sterke invloed geweest op D.D.'s karakter. Het is toch algemeen bekend hoe opbruisend de Madoerees van aard is. Voor een klein geschil over een paar centen komt het mes voor de dag. Vooral wanneer men iets onwelvoeglijks zegt over zijn vrouw, zijn zuster of zijn moeder, dan wordt de Madurees wild en "mata-gelap".

Ethnologisch is Java's bevolking in drie hoofdgroepen te verdelen. Het lieve en schone berglandschap van West-Java vindt zijn weerslag in de vrolijke en dartele gezelligheid van de Preanger dochteren met hun tintelende kwinkslagen in een taal die zo zangerig klinkt.

E. Douwes Dekker in de Boerenoorlog in Transvaal

Dan komt het sombere Midden-Java met een bevolking, wel vriendelijk maar gereserveerd en in zich zelf gekeerd. Dat is het algemene oordeel van de buitenlander bij een eerste bezoek aan Midden-Java.

De Indonesische jongemannen vinden de meisjes van Midden-Java zo saai en zo weinig gezellig. Als iemand wiens eigen jeugd al zo ver achter hem ligt, kan ik op dergelijke opmerkingen niet ingaan. Wel probeer ik vragers uitleg te geven over de culturele invloed van het Javaanse familieleven, dat zoveel waarde hecht aan de ziele-adel van de vrouw als levens-gezellin. Maar dat alles spreekt weinig tot de moderne jeugd van heden in Indonesia.

Tussen Midden- en Oost-Java is het verschil niet zo opvallend als met de Preanger-landen. De Oost-Javaan, of hij nu komt uit Lumadjang of Besoeki, noemt zich het liefst "arèk-Surobojo" (anak Soerabaja). Met hun specifiek Oost-Javaans dialect, zijn ze luidruchtig, maar open en los in de omgang met vreemden.

Zo had D.D. zijn eerste jeugd in Oost-Java doorgebracht. Na afloop van de H.B.S. te Jakarta, waar hij als klasgenoot had de latere Pangeran Achmad Djajadiningrat, begon hij als jongeman van 18 jaar als employee van de Koffie-onderneming Soember Doeren op de Semeroe. Het was in dit stadium van zijn leven, dat zijn sterk gevoel voor recht en humaniteit zo op de proef werd gesteld. Hij kwam altijd op voor de belangen van de bruine arbeiders.

De baas, R. Jesse, vond echter dat hij "niet altijd de juiste grenzen in het oog hield" in zijn omgang met het werkvolk. Dat was voor de baas genoeg om hem te laten gaan, hoewel met goed getuigschrift.

D.D. werd nu laborant en daarop chemiker op de Suiker-fabriek Padjarahan bij Kraksaan (Pasuruan). Ook hier verloor hij de grenzen uit het oog, toen hij merkte hoe er geknoeid werd met de verdeling van het irrigatie-water tussen de suiker-rietvelden en de sawahs van de bevolking.

De administrateur beduidde hem om "zijn neus niet te steken in zaken die hem niet aangingen". D.D. kwam nu als werkloze te Soerabaja met behoud van zijn enig kapitaal, zijn "zelf-achting". Toen kwam de ommekeer in zijn leven na het overlijden van zijn moeder in 1899.

D.D. had nog vijf andere broers en een zuster.

Als de wildebras onder de broers had D.D. een devote liefde voor zijn moeder. Omgekeerd hebben moeders - dit is mijn eigen ervaring in het Javaanse familie-leven altijd hun voorliefde voor de "brandals" van de familie. Instinctief voelen zij aan, dat de brandals, de wildebrassen altijd zo open zijn en niet geniepig als de "brave hendrikken". Na het overlijden van zijn moeder begon voor D.D. de echte wilde romantiek in zijn leven. Blijkbaar voelde hij zich in de vlegeljaren van zijn H.B.S.-tijd erg aangetrokken door de avonturen van figuren als Robin Hood, de Rode Pimpelnel, Michaiel Strogoff e.d. Hij was toen nauwelijks 20 jaar en het was in de tijd, dat er in Indonesia de eerste berichten binnen kwamen over de Transvaalse Boeren-oorlog tegen de "verraderlijke" Britten zoals toen werd gezegd.

D.D. monsterde aan als vrijwilliger en voegde zich bij de Transvaalse Boeren. Hij kwam onder de hoede van Generaal Koos de la Rey, die vol lof was over zijn gevaarlijk vrijwilligers werk. Dit avontuur kostte hem zijn status als Nederlander, daar hij zonder goedkeuring van de Koningin zich gevoegd had bij de Transvaalse Boeren. Sindsdien was D.D. derhalve een statenloze burger. Maar dit deerde hem niet, daar hij toch nog altijd een "geleende naam" had, die van zijn vader, zoals hij dat zelf noemde.
Paul Krüger, president der Zuid-Afrikaanse Republiek Transvaal, zijn handdruk en lof voor D.D.'s deelname aan de oorlog, D.D. herinnerde zich zo levendig zijn saluut op het stadhuis, toen hij als burger van Transvaal werd ingezworen, en Krüger's aandacht trok.

Zo werd hij kort daarop adjudant van één van de hoofdofficieren in de rang van onder-officier.

Elk avontuur brengt het risico van verlies van vrijheid of leven. Zo werd hij in 1902 door de Britten in Pretoria gevangen genomen. Vanaf dit moment begon D.D.'s leven van de ene gevangeniscel naar de andere. Van Pretoria kwam hij in de gevangenis Ragama (Ceylon), en in 1903 werd hij overgebracht naar Colombo.

Zeventien jaren van zijn leven, inclusief zijn ballingschap, zijn internering gedurende de Japanse invasie, de 2de militaire actie in Jogjakarta, verhuisde hij van de ene gevangeniscel naar de andere, van het ene kamp naar het andere. Doch hierover meer in één van de volgende taferelen.

Bij 't ordenen van mijn notities stond ik voor een "gap" een hiaat. Het was mij niet mogelijk om te reconstrueren, hoe en op welke wijze hij in Indonesia terugkwam na zijn Transvaalse tijd. Hij was toch een statenloze burger door zijn verlies van zijn Nederlanderschap. In elk geval was hij sedert 1905 weer in het vaderland, zijn "tanah-air", het land van herkomst volgens Du Perron. Even een korte aantekening over het begrip van "tanah-air" voor "vaderland". Als aanduiding van de geboortegrond hebben wij in het Javaanse taalgebruik de term "wutah rah". ("wutah" betekent "overvloeien", "rah" = bloed). "Wutah rah" wil dus zeggen het overvloeien van bloed, waarmee dan bedoeld wordt het bloed van de moeder bij de geboorte van een kind. Tientallen jaren geleden heeft wijlen R. M. Notosoeroto gedurende zijn studententijd in Holland, in één van zijn gedichten het eiland Java aangeduid als "het land waar moeders bloed is gestort". Deze uitdrukking zien wij terug in ons volkslied "Indonesia tanah tumpah darahku".

Wanneer men een desaman op Java vraagt uit welke streek hij afkomstig is, dan zal zijn antwoord zijn: "Wutah rah kulo dusun Purwosari" - Mijn geboorte desa is de desa Poerwasari.

Met deze uitweiding wil ik alleen aantonen, dat het moederschap in Indonesia erg hoog wordt gehouden. Het is ook misleidend, dat er zo vaak door Westerlingen wordt gezegd, dat de inheemse vrouw op Java zo'n ondergegeschikte positie heeft t.o.v. de man. Lang voordat haar Westerse zusters hun actie begonnen voor "kiesrecht" evenals de man, had de inheemse vrouw in de meest afgelegen desa in Java's binnenland reeds haar kiesrecht. Het recht om de loerah, het desahoofd te kiezen.

Ook in het burgerlijk- en handelsrecht heeft de Javaanse vrouw volgens de adat een gelijke positie als de man. Daarvan wil ik een staaltje vertellen uit ons eigen familie-leven.

In 1939, derhalve nog in de Ned. Indische tijd, had mijn vrouw een hypotheek nodig voor de aankoop van een huis. De toenmalige Ned. Indische Handelsbank die de lening zou verstrekken gaf haar te kennen, dat zij volgens het Wetboek van Koophandel de bijstand van de man nodig had voor het sluiten van de transactie. Mijn vrouw, hoewel geen juriste, liet zich niet zo maar afschepen.

"Mijn man is voor een paar weken de stad uit. Voor deze transactie heb ik de bijstand van mijn man niet nodig. Ik heb als Indonesische vrouw handelingsbevoegdheid in handelstransacties. Vraagt U maar aan juristen als Prof. Soepomo of Prof. Ter Haar".

De Nederlandse administrateur van de bank wilde het toch niet geloven en vroeg telefonisch om inlichtingen bij het Departement van Justitie, dat mijn vrouw gelijk gaf.

Zo kon de kooptransactie zonder bijstand van de man worden getekend. Voor een figuur als D.D. was het begrijpelijk dat hij zich gegriefd voelde, dat de moederlijke afkomst van de Indiër (Indo) als een besmetting van zijn wezen wordt beschouwd.

(wordt vervolgd)

TJALIE ROBINSON HERDENKINGSTEGEL

"Kunnen wij een reproductie bestellen van de foto van Tjalie die op het 1 Mei nummer staat?"

Een verzoek dat ons deze laatste weken talrijke malen bereikte. Kan wel, maar er zijn technische bezwaren: er bestaat geen negatief meer van deze foto, dus moet hij overgefotografeerd worden.

De kwaliteit zal hierdoor erg achteruitgaan en de prijs is hoog, plm. *f* 10,—

We kwamen toen op een beter idee. Is het niet zinvoller, behalve de herinnering aan Tjalie Robinson ook zijn werk en zijn levensmotto te gedenken?

Daarom hebben we gedacht aan de uitgave van een herdenkingstegeltje van de foto die U zo graag wilde hebben. Daaronder het devies van Tong Tong en een van Tjalie's beste en meest veelzeggende uitspraken.

De kosten van het tegeltje zijn *f* 10,— dus gelijk aan die van een gewone foto.

De opbrengst van het tegeltje, na aftrek van aanmaak- en bijkomende kosten bestemmen we voor de Bruine Bus en onze Poekoel Teroes Pot. Dus 3 goede bestemmingen: Uw herinnering aan Tjalie en Tong-Tong, de bestendiging van UW blad en de hulp aan onze minder bedeelde broeders en zusters in Indonesië.

Wilt U deze tegel hebben, dan kunt U schriftelijk of telefonisch bestellen bij Tong Tong, Prins Mauritslaan 36, Den Haag, tel. 070 - 54 55 00 of anders onderstaande bon invullen en opsturen.

Noteer mij voor ......ex. T.R. tegel(s) à *f* 10,—

Naam ....

Adres ....

Kom zelf halen / Stuur op (portokosten nog niet bekend)

PIEKERANS VAN EEN INDISCHE HUISVROUW IN HOLLAND

We schrijven alweer 1974. Hoe lang bent U nu al "voorgoed" in Holland en hoe is het U vergaan in die tijd, lieve Indische mede-huisvrouwen? Hebt U laatst op de t.v. ook de documentaire gezien over een Amerikaans gezin, dat verhuisde naar een 200 km verder gelegen stad? En hoe de zeer energieke Amerikaanse, die in het maatschappelijk leven van haar oorspronkelijke woonplaats een betrekkelijk voorname rol had gespeeld, zich toen zó ontheemd voelde dat ze een speciale sensitivity-trainings cursus moest volgen om zich te kunnen inleven in de nieuwe gemeenschap?

Hoe stond het met ònze identiteitsproblemen? Misschien was U wel een echte waardige Nyonya Besar met veel sociale besognes, of een van de vele Nyonya's Muda met toch ook haar eigen specifieke plaats in onze toenmalige maatschappij. Hier werd je plotseling één uit de grote massa......

Wel nou, we hebben het toch niet zo kwaad gedaan, vindt U ook niet?

Natuurlijk waren velen van ons al eens of meer keren met verlof geweest, maar voor de meesten was alles toch helemaal nieuw. Om alleen een klein probleem voor ons - vrouwen - te noemen: je stond er eenvoudig voor om in je eentje het werk te doen dat vroeger door twee - of meer - gedienstigen voor je gedaan werd. Ach, dat was het minste; als je maar gezond was speelde je het wel klaar met een beetje organiseren. Kreeg je huisvesting in een grote stad had je vaak gauw steun en aanspraak aan kennissen uit Indië, die er ook woonden, en in Den Haag ben je gewoon thuis. Indische mensen vind je nu ook in de kleinste dorpen en die zullen het soms heus wel moeilijk gehad hebben.

In ons eigen "deftige dorp" konden we makkelijk wennen. Neen hoor, we zijn geen snobs - het "deftige dorp" was zo'n 15 jaar geleden een heerlijk groot bos met zandvlakten en hoge duinen, een beetje verloren tussen een paar grote steden en alleen bereikbaar via een verharde zandweg. Nauwelijks zichtbaar tussen de bomen stonden hier en daar wat leuke bungalows en grote landhuizen.

Toen werd het "ontdekt" en kom nu 'ns kijken...... Nu staan er kapitale bungalows, dure auto's racen over de geasfalteerde wegen. Vooral in het begin werden er prachtige tuinen aangelegd met vlakke gazons en brede bloemborders; gelukkig is men nu wijzer en laat zoveel mogelijk de bomen staan en de duinen ongemoeid - hoewel de tijd nooit meer terug zal komen dat in de winter de fazanten broodkruimels kwamen pikken bij de achterdeur en we in de lente mopperden op de reeën en hazen, die dan al het jonge groen opvraten. "Enig!", zeggen we nu van iets waar we ons toen over ergerden. Zoals je altijd pas weet wat geluk is, als het voorbij is.

Maar nu hebben we dus veel allerliefste buren, voor wie we wel altijd de "Indonesiërs" zullen blijven. Eerst probeerden we wel hun de nuances tussen Indische en Indonesische mensen bij te brengen, maar dat hebben we maar opgegeven. Waarom ook? Kan mijn harteklop verdeeld worden in Oosterse en Westerse impulsen? In mijn jeugd las ik gulzig alles waar ik de hand op kon leggen: eerst Pietje Bel en Dik Trom, toen Vondel en Voltaire, Shakespeare en de Bijbel. Nu trekken me onweerstaanbaar de boeken over Oosterse geschiedenis, de werken van de Perzische dichters, de klare surah's uit de Qor'an, de wijze leringen van Buddha en Lao-Tse. Ze zijn als die pantjorans in de bergen, waaruit helder water in de holten van je handen stroomt.

Ik vraag me af of onze kinderen, die zich nauwelijks meer iets van hun land van herkomst herinneren, en later misschien ook hùn kinderen (met blosjes op hun koelit langsep wangetjes nu zo helemaal Westers opgroeiend) straks ook die roep van het Oosten voelen, de drang om te drinken uit die andere bron van je bestaan?

"Hebt U wel eens heimwee?" vraagt mijn dokter, die zelf met voldoening vertelt dat ook zijn moeder haar meisjesjaren in Indië heeft doorgebracht. Over die vraag moet ik echt even nadenken. Hèb ik heimwee? Of is het zo verweven met mijn hele wezen dat het niet meer bewust gevoeld wordt? Je probeert toch altijd zoveel mogelijk bewust in het heden te leven, opdat niet weer het geluk je onherkend door de vingers glijdt. "Niet bewust", probeer ik hem aarzelend uit te leggen. "We zouden dolgraag nog eens een bezoek brengen aan dat land, waar we met duizend banden aan vastzitten; maar de maatschappij zoals we die toen kenden is weg; voorbij is voorbij - en zo is het goed."

En toch, en toch...... Je wrijft een paar kamillenblaadjes fijn tussen je vingers en de kruidige geur verplaatst je ogenblikkelijk op het stuk holle weg tussen Kaban-Djahé en het Tobameer, daar ruikt het precies zo. De langstelige aardorchideeën hebben hun wortels stevig in de met gras begroeide steile wanden en hoog boven buigen zich boomvarens over de rand. Even voel je weer de spanning van het weten dat de weg dadelijk die angstwekkende helling afslingert, met heel in de diepte zichtbaar het dorpje Harangaul aan het smalle strandje van de azuren watervlakte: het Toba-meer. "Laat die kamillenplantjes maar staan", zeg ik langs m'n neus weg. "Onkruid, mevrouw!" zegt de tuinman met duidelijke afkeuring in zijn stem. Maar ik houd voet bij stuk, en nu zitten de trosjes witte bloemen met hun grote gele ogen dan ook overal: tussen de rozen, de rode salvia's, de begonia's en op de paden. Een beetje slordig, maar heel lief.

Zo, dat was een praatje over wennen en wonen in Holland. Maar eigenlijk ben ik niet eens toe gekomen aan het vertellen over onze woonplaats, de mensen en dieren, de leuke of vreemde ervaringen die we hier allemaal hebben meegemaakt. Misschien een volgende keer?

EMY H.-SIMON.

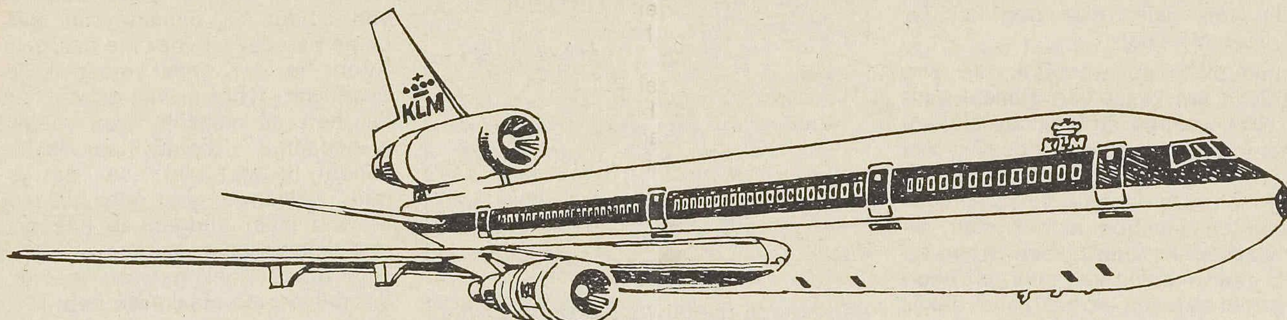
ABONNEES AMERIKA ATTENTIE!

Uw abonnement (luchtpost $ 22.-; zeepost $ 15,-) kunt U per check voldoen aan: (verhoogd i.v.m. de koersdaling!) **Roy Steevensz, c/o Kushi House, 7357 Franklin Ave., Hollywood, California.**

Indien U Uw Tong Tong niet hebt ontvangen of Uw exemplaar beschadigd is, en U een ander wenst, kunt U zich ook wenden tot Roy Steevensz.

Naar Den Haag schrijven duurt lang!

Een nieuwe manier om Indonesië (weer) te zien!

27 Volledig verzorgde dagen uit en thuis

Nu is er eindelijk een volledig verzorgde Indonesië-reis waarbij u ruim tijd en gelegenheid krijgt familie, vrienden en kennissen te bezoeken. En opnieuw de sfeer te beleven die dit prachtige land u biedt. Want, niet alleen Jakarta, Bogor, Bandung, Jogjakarta en Bali worden bezocht. Maar ook plaatsen als Solo, Madiun, Tretes, Malang en Surabaya. En dat allemaal op basis van volledige verzorging, zowel voor wat betreft reis en vervoer ter plaatse, als verblijf in goede (niet luxe) hotels. Zelfs de excursies zijn bij de prijs inbegrepen. Zoals naar de Tangkuban Perahu en de Mendut tempel.
De prijs van zo'n volledig georganiseerde tour bedraagt: *f* 3.125,-.

Op eigen houtje en toch maar voor f 2.100,- retour

Als u niet in groepsverband wilt reizen en logeert bij familie of vrienden, kunt u toch profiteren van een gereduceerd KLM-tarief. De enige voorwaarde is, dat u langer dan 21 dagen en korter dan 180 dagen in Indonesië verblijft. Dat verblijf regelt u uiteraard dan zelf.

U vliegt per KLM, dus dat zit wel goed

Alle vluchten voor deze reizen worden uitgevoerd door de KLM in samenwerking met Garuda. U hebt dus steeds het komfort en de service van een lijndienstmaatschappij met een wereldnaam. En, u vliegt rechtstreeks. Vanaf Schiphol naar Jakarta. Aan boord is Nederlands- en Indonesisch-sprekend personeel.

KLM
Thuis in de lucht

Boek uw Indonesië-reis bij
UNITRAVEL
Piet Heinplein 1, Den Haag, tel. 070 - 608837
Bijkantoren: Het Kleine Loo 418 A, tel. 070 - 832306
Thomsonlaan 83, tel. 070 - 637947 Theresiastraat 82, tel. 070 - 839906

Coupon Stuurt u mij vrijblijvend meer informatie over uw reizen naar Indonesië.

Naam: ______________________
Straat: ______________________
Plaats: ______________________

TT 11

s.v.p. opsturen in gesloten envelop

Ach ach, die Jantje

Ik heb net eens door mijn ouwe plakboeken van 1942-1945 gekeken, maar het belangrijkste - dat wat ik toch nooit van plan was te vergeten - staat er natuurlijk niet in. Mijn ouders, bij voorbeeld, en zelfs de naam van Tineke, worden er niet in genoemd. En ook niet die van Tjalie, toen nog Jan. Of haaa die Jantjeeee!

Ik ontmoette hem, geloof ik, de dag nadat ik in het kamp van Tjimahi aankwam. Het was, bij andere vergeleken, een hemels kamp. Je kan dat nog wel proeven, aan de paar krabbeltjes die ik nog heb. De laatste van Tjilatjap: een van de bamboe ladder naar de plank waarop ik sliep, tussen Pruim en Dulfer; een tekening van een gebroken kanon, met zijn kin in het zand uitkijkend naar de zee met ver weg Nusa Kembangan; een schets van een hondje dat in een oude gasmaskertas wordt meegenomen. Op de rand van een stuk papier staat: "20ste prinses geboren. Emma Jul. Amalia? Neen, Marguerita Francisca. 28 We gaan naar Bandoeng." Dat was dan 28 januari 1943. Dan, op de volgende bladzij, een zacht hulsje, van gedroogde pisangstam gemaakt, met omslag van papier waarop in fraai houtsnede: "MISS MABEL". Dat was, in Tjimahi, een merk cigaretten, daar gemaakt en verkocht, en genoemd naar een brave jongen die - hoewel hij geloof ik, altijd liever hout hakte - uitstekend als Mabel in een soepjurk aan een cabaret meedeed.

En een paar pagina's verder...... ja hoor, Jantje's tijdschrift, Kampkroniek geheten. Het nummer dat ik heb is van Zaterdag 6 maart 1943, 1ste Jaargang No. 46. ("Weekblad voor het Krijgsgevangenkamp te Tjimahi. Redactie en Administratie Barak 43 bij Waroeng A", staat erop). Dat liep toen dus al bijna een jaar. En toen ik kwam, ja dat klopt wel, die dag brachten vrienden mij naar een barak, het was nogal donker, er waren zwart gevlekte papieren op een tafel, en Rob Nieuwenhuys zei: "en dit is Jan Boon".

Ik geloof dat Jantje zoiets zei als: "goedzeg, je bent toch wetenschappelijk en zo, kan je meteen helpen inkt te maken." Hij probeerde (aan zijn handen te oordelen) broodbakkerstechnieken te gebruiken om uit gemalen houtskool en platgezeten nasi tim een soort stencil-inkt te maken, en genoot van de mislukkingen al even hard als van wat ook. Veel later vertelde hij dan ook, het liefst eens een boek te schrijven over allerlei grote plannen, vooral van totoks, die nooit verder waren gekomen dan hier een cementen voetstuk, daar wat palen rondom een ingestort dak, en alles door dikke wortels en vers wringende stammen stukgewurgd. Met foto's natuurlijk, zei hij. Heel Java door. Al die plannen zeg. Al die kerels. Met hun wilde ideeën.

Later droomde hij een keer dat hij in

Het is niet de gewoonte van ex-POW-ers uit Azië om dramatisch te doen over hun kamptijd. Iedereen weet hoe verschrikkelijk die geweest is, maar niemand praat er over. Trots of schaamte, God bless you, voor deze mentaliteit. Leo Vroman (dichter, schrijver, bioloog, New York en jaren abonnee van Tong-Tong) kende Tjalie (Jantje Boon) uit het kamp.
Tjalie had het vaak over Leo en lag dan altijd dubbel van de lach bij de herinneringen. Verwacht U dus van Leo Vroman ook geen droef verhaal, het zou hem door Tjalie hoogst kwalijk genomen zijn.
De illustratie is gemaakt door Lucian, onze jongste zoon. L.D.

een stenen gebouw sliep en misschien op een stenen stoep. En verdomd, daar gingen we, naar, nou ja, ik zal het maar Batavia noemen omdat het dat toen was. Een vervelend kamp, waar de meesten hun tijd doorbrachten met niet naar Japan te willen. Jantje was rusteloos, en droomde dat we door een groene vallei naar het werk trokken. Kort daarna, een zeereis die ik altijd met de daarop volgende verwar: een diep, donker ruim, waar we in étages om een lading copra lagen opgestapeld; het luik open, Indiërs die ladingen neerlieten door het toch nog open luik, en 'alaula! alaula!" riepen, of zo iets. In Shangi: bruin geteerde houten barakken op poten tegen een groene helling, er groeiden kleine passiebloemen in het gras, je kon de zaadse vruchtjes eten. Hier en daar, zo maar uit het groen, een dunblauwe rook met iemand ernaast hurkend, roerend. Jantje kookte ook al gauw van alles; helemaal niet gek hoor.

Intussen werd ik ziek, ik lag op een veldbed in een heerlijk open barak, ik herinner me daar maar een ochtend van omdat hij binnenkwam met een blikje pap dat hij voor me had gemaakt. "Voor je dat opeet moet ik je wel even wat achtergrond geven" zei hij, "ik heb er namelijk een beetje zout in gedaan..." "Zout? Maar dat is toch zonde! Ik wist niet eens dat je nog had." "Neenee, daar gaat het niet om, ik wou maar zeggen, ik heb er zelfs iets meer zout in gedaan dan eigenlijk mijn hm bedoeling was weet je, dus om dat nou te maskeren heb ik er ook maar wat suiker......" "Suiker ! ! ?"

"Nou ik had toch, van de Australiërs weet je; maar dus, de smaak, proef eerst maar." Langzaam wist ik het eerste schepje naar binnen te zuigen. Ik weet niet of je je zoute drop in papvorm kunt voorstellen. Zo niet, dan kan je er waarschijnlijk nog een heel klein bergje van vinden, onder die barak, want het was een soort mengsel dat onmogelijk kan bederven.

Een paar dagen na dat pekelfeest - ik was nog steeds ziek - kwam hij mij bedrukt vertellen dat hij weer had gedroomd. Hij had mij naar Japan zien

lees verder volgende pag., 1e kolom onderaan

POERWOREDJO

Alle inzend(st)ers van informaties en bijzonderheden over Poerworedjo en hotel van Laar hartelijk dank! Wij kozen deze 4 stukjes waarin de meeste gegevens en "couleur locale" over dit aardige plaatsje te vinden waren.

Red.

I

Naar aanleiding van Uw artikel in Tong-Tong van 1 mei '74, moet ik U mededelen, als oud-ingezetene en geboren en getogen in Poerworedjo, dat de door U bedoelde plaats Poerworedjo, in de residentie Kedoe is.
Als er in 't Lawangse ook een Poerworedjo is, dan zijn er op Java 3 plaatsen van die naam. De 3e is dan in Banjoemas, gelegen tussen Poerwonegoro en Klampok. (Sf.)
Het hotel van Laar, dat op de foto staat, is aan de djalan Koetoardjo, en is later overgenomen door de familie Petrus, maar bleef de naam van Laar dragen.
Het hotel annex winkel was hotel Franken en ligt aan de Grote Postweg. Later overgenomen door de familie Beckhoven.

II

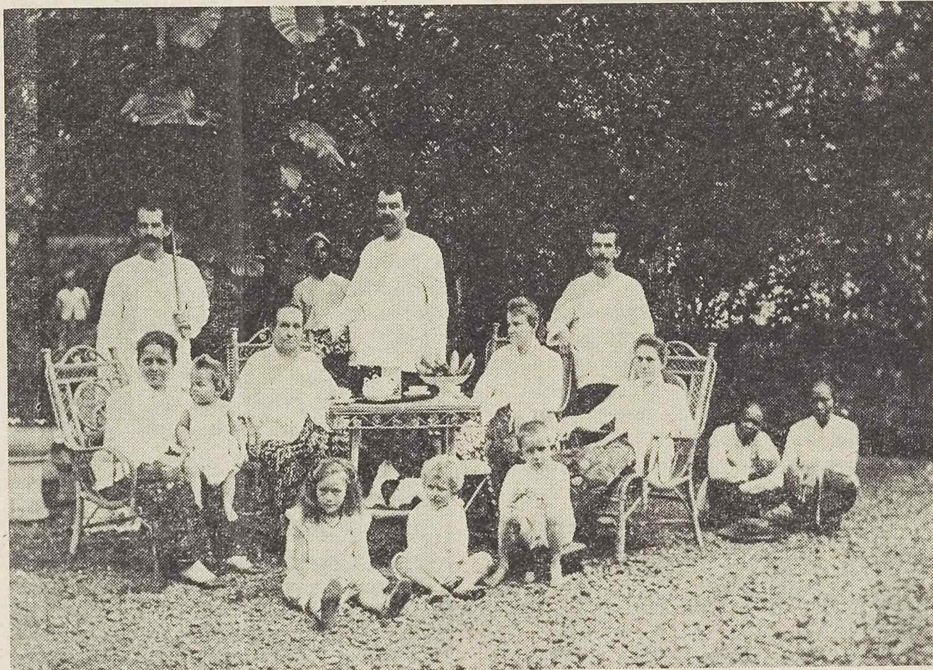
Ik heb Poerworedjo pas kortgeleden weer teruggezien, n.l. in **September 1973, zowat na 30 jaar.**
Van Hotel van Laar op de foto is niet veel meer over; ik heb er nog gauw een foto van genomen onlangs, doch U zult het niet terugherkennen.
Ook de Bogowonto ken ik dus, want ik moest er vaak overheen via een brug, die nog bestaat, naar de desa Tjangkrep waar vroeger een bloeiende volbloed Etawah-geitenfokkerij stond en verder naar Kaligesing. De Bogowonto plus de brug daarover zijn er nog en in niets veranderd.
Voor lezers van Tong-Tong, die Poerworedjo hebben gekend zij meegedeeld, dat ook **Hotel Franken** een sterk vervallen indruk maakt, maar dat verder alles er nog staat en vrij goed onderhouden. Dus ook het militairkampement, de Volkskredietbank, het Postkantoor, alle scholen, de Broederan.
Vanuit Poerworedjo, waar ik dus onlangs ben terugkomen, heb ik tochten gemaakt naar Magelang, Wonosobo, Boroboedoer, Djocja; ja ook naar Ambarawa en Semarang. Ook Keboemen en Gombong zijn bezocht.

A. van Rees.

III

Omdat ik daar geboren en getogen ben, weet ik natuurlijk, dat het door U genoemde hotel van Laar in Poerworedjo Kedoe ligt. Onze juffrouw Adèr van de 2e klas Europese Lagere Schoool woonde in hotel van Laar. Zij had daar een paviljoentje vóór aan de straat. Ik herinner me nog heel goed, dat zij een fanatiek dierenvriendin en beschermster was.
Haar hele voorgalerijtje stond dan ook vol met vogelkooitjes, terwijl poesjes en hondjes en andere dieren volop gastvrijheid genoten. Een zielig vondelingetje kon men altijd aan haar adres kwijt!
Op school moest ik van juffrouw Adèr een keer mijn straf uitzitten "aan de paal" (in het speelkwartier), omdat ik met opzet een mier of een tor had doodgetrapt! Groot was mijn verontwaardiging, dat begrijpt u!
Wij woonden even verderop op Doplang, in het zendingsziekenhuis.
Vorig jaar Mei maakten mijn man en ik nog een "sentimental journey" naar Poerworedjo en omgeving. Hotel van Laar stond er nog, hoewel geen hotel meer. Het was uitgewoond en vervallen en de mooie grote tuin van vroeger werd gebruikt om ketella te verbouwen. Wij hebben die dag, omdat het tegen lunchtijd liep, tegenover de passar gegeten in een heel eenvoudig "Rumah Makan". De nasi goreng was heel goed en spotgoedkoop. We namen er een "ayer djeruk" bij, die kostte een dubbeltje. Op straat kochten we voor een kwartje een zak doekoes. Naderhand hoorden we, dat de doekoes in Kedoe de lekkerste van heel Java zijn. Wist u dat?

S. Pot-Flach.

vertrekken, en zichzelf achterblijven om een of andere kleine reden. Een paar dagen later werd ik snel beter, en hij ontwikkelde een afzichtelijke infectie aan zijn rechteroog. Geen wonder dus dat je het alweer kan raaien: ik ging, hij bleef.
Nou moet je niet denken dat een of andere goeie ouwe tijd daarmee eindigde. Ik bedoel, alle oorlog is vervloekt, elk militairisme moet, wat mij betreft op de maat van een vrolijke mars een verre, veilige hel in. Maar om Jantje nooit meer in zijn paars geruite onderbroekje zijn was van twee hemdjes te zien ophangen, met hoogvlakte en vulkanen op de achtergrond, dat vind ik toch wel behoorlijk vervelend. Ach ach, die Jantje.

Leo Vroman

IV

Van Dr. M. Soetjahjo ontvingen wij onderstaand stukje over Hotel van Laar in Poerworedjo behorend bij de foto van de familie van Laar. Een kleindochter van de toenmalige eigenares van het hotel verstrekte hem de gegevens.

*

Het ligt er duimen dik op, dat Oma van Laar, die U ziet zitten met haar linkerhand op de tafel, de lakens uitdeelde (letterlijk en figuurlijk). Achter haar staan drie bomen van zoons als evenzovele indrukwekkende "BODY-GUARDS" van Oma. Dus, vóórdat men een meningsverschil met Oma kreeg, "Wah eefen!" Hoewel, Oma ziet er zelf niet zo hulpeloos uit......
De dame, naast de pisangs, is een dochter van Oma. Als bijzonderheid heeft onze zegsvrouw (Truus van Laar) er bij verteld, dat zij later getrouwd is met een zekere Sollewijn Gelpke (eens Resident van Solo.)
Eén van de Javaanse vrouwen op de foto was de beste kokkie van het hotel. Truus is de kleuter, die links op schoot van de moeder zit. Ze vertelde, dat ze ruim 10 jaar geleden dat huis bezocht heeft, maar tot haar grote teleurstelling is het een kazerne geworden, erg vervallen natuurlijk.
Poerworedjo was vroeger een kruispunt van treinen, zodat velen daar moesten overnachten, om de volgende ochtend verder te reizen, zodat een hotel, vooral onder leiding van iemand als Oma van Laar MOEST bloeien!

Nienhuys, Janssen en Deli

NU BIJNA ELKE DAG gewezen wordt op de gevaren, verbonden aan het roken van sigaretten en sommige geleerden beweren, dat het roken van sigaren minder schadelijk voor de gezondheid zou zijn, verdient het de aandacht, dat ruim een eeuw geleden - in 1864 - de eerste pakken Deli-tabak aan de markt kwamen.

Pas in 1858 kwam het landschap Deli, toen nog behorende tot het rijk van Siak Sri Indrapoera, min of meer onder Ned.-Indisch gezag, welk feit de weg baande tot de ontluiking van de Oostkust van Sumatra. Die ontluiking verliep evenwel niet langs een leien dakje, want de belangstelling voor de nieuwe gebiedsdelen was niet bijzonder groot. Weliswaar verbouwden de Maleiers al tabak, maar enkele monsters van dit product via Siak op Java beland werden als turf gekwalificeerd, zodat planters niet veel interesse hadden en kooplieden evenmin.

In 1863 verscheen echter een Arabier, Abdoellah geheten, ten tonele, die jegens Hollandse cultuurondernemingen op Java suggestieve verhalen omtrent Deli opdiste, welk gebied volgens hem binnen afzienbare tijd enorme winsten zou kunnen opleveren. Met het gevolg, dat twee firma's per zeilscheepje twee afgezanten naar die streek afvaardigden om eens poolshoogte te nemen. Op dat scheepje bevond zich bovendien een zekere Jacobus Nienhuys, een ondernemende jongeman. Hij was in 1836 in Amsterdam geboren als de zoon van een tabaksmakelaar.

Hoewel het voor de hand lag, dat hij in de zaak van zijn vader zou worden opgenomen, bleek hij meer voor de teelt van het product te voelen, waarmee hij op de toenmalige tabaksonderneming Willem III bij Reenen kennis had gemaakt. En met de daar opgedane ervaring ging hij naar Duitsland, spaarde een voor die tijd aardig bedrag over en vertrok op eigen kosten naar Java.

De twee gemachtigden van de firma's op Java, in wier gezelschap de 27-jarige Nienhuys zich op "ontdekkingsreis" naar Deli had bevonden, keerden weldra terug. Zij waren door hetgeen zij in dat landschap aantroffen zeer teleurgesteld en vonden het niet de moeite waard er iets van belang te ondernemen. Maar Nienhuys, een doorzetter, bleef en onderzocht intensief of eigen tabaksteelt in Deli mogelijk was, uiteraard terdege rekening houdend met de gesteldheid van bodem en klimaat. Weldra bleek hem, dat de Arabier Abdoellah sterk had overdreven en bovendien een oplichter was. Deze "vorstentelg", waarvoor hij zich uitgaf, maakte zich tenslotte schuldig aan diefstal, werd gevangen genomen en per kruisboot uit Deli weggevoerd.

Inmiddels ging Nienhuys onverdroten met zijn proefondernemingen voort,

De Heer J. Nienhuys, de pionier van Deli.

alle moeilijkheden, vooral wat het werkvolk betreft, het hoofd biedend. Immers, de Maleiers waren niet bereid om op zijn proefaanplanten te werken, terwijl de in de bergen wonende Bataks totaal ongeschikt bleken. Er bleef daarom niets anders over dan werkvolk onder de Chinezen aan de Overwal te recruteren, wie hij niet alleen huisvesting moest verlenen maar ook het fijne werk moest leren. Nienhuys richtte zelfs een hospitaaltje in en verstrekte medicijnen, omdat men van overheidswege geheel en al in gebreke bleef.

Nienhuys was inderdaad uit het goede pioniershout gesneden. Hij had een onverzettelijke wil, die hem - ondanks alle tegenslagen - in staat stelde al een jaar later, in 1864, zijn eerste oogst Deli-tabak af te leveren.

Die oogst bestond uit 50 pakken van 160 Amsterdamse ponden elk en werd door P. v.d. Arend, die zich financieel voor het experiment had geinteresseerd, gunstig beoordeeld. Mogen we dr. R. Broersma in zijn werk "Oostkust van Sumatra" (1919) geloven, dan heeft Nienhuys de marktwaarde van zijn eerste zending niet leren kennen, omdat de aandeelhouders de eerste pakken Deli-tabak tegen lage prijs onder elkaar verdeelden!

Later vernam Nienhuys, dat zijn product slechts 48 cent per pond zou hebben opgebracht. De tabak zou namelijk van inferieure kwaliteit zijn geweest. A. W. Naudin ten Cate maakte in zijn boek "Deli in Woord en Beeld" (1905) melding van 50 pak, in totaal 8.000 pond en noemt eveneens een prijs van 48 cent, hetgeen bevestigd wordt in een statistisch overzicht van Dentz.

Hoe dit zij: in 1865 werden al 189 pakken Deli-tabak naar ons land verscheept, die gemiddeld *f* 1,49 per pond opbrachten. Het spreekt vanzelf, dat dit resultaat Nienhuys, die zelf naar Holland was gekomen om de veiling bij te wonen, tot grotere activiteit aanspoorde.

Dank zij het optreden van deze Amsterdammer werden hoe langer hoe meer ogen op Deli gericht, begonnen ook anderen - o.a. Duitsers en Zwitsers - zich voor dat verre gebied op Sumatra's Oostkust te interesseren, werden allerlei andere cultures geentameerd, terwijl de teelt van Deli-tabak op bredere grondslag werd gevestigd. met financiële steun van de heer P. W. Janssen.

Deze heer Janssen bleek eveneens over een vooruitziende blik te beschikken en door zijn bemiddeling toonde de Ned. Handel Mij belangstelling, zodat op 1 november 1869 met de Ned. Handel Mij een overeenkomst werd gesloten, waarvan de oprichting van de Deli-Maatschappij het gevolg was. Nienhuys was in Deli de eerste administrateur, terwijl in 1870 de heer J. T. Cremer als hoofdadministrateur optrad. Nienhuys, de pionier, moest in 1871 helaas voor goed naar Nederland terugkeren, wegens ziekte.

Wat Nienhuys in slechts 8 jaren in Deli tot stand heeft gebracht grenst schier aan het ongelooflijke. En de wereldvermaardheid, die Deli-tabak ook door zijn toedoen heeft verworven, dwingt ieders bewondering af.

Sociale gevolgen

't Is algemeen bekend, dat de Deli-cultures de grootste moeilijkheid ondervonden bij het werven van geschikte arbeidskrachten van inheemse landaard. Zoals gezegd bleken Maleiers noch Bataks veel voor de Europese cultures te voelen, zodat Chinese en Javaanse koelies werden aangetrokken uit overbevolkte gebiedsdelen, ten

behoeve waarvan belangrijke bedragen moesten worden geïnvesteerd. Om drossen te voorkomen werd een z.g. Poenale Sanctie ingevoerd, die enkele jaren vóór het uitbreken van wereldoorlog II werd afgeschaft. Men zal zich herinneren, dat hierover heel wat te doen is geweest.
Al werd om opportunistische redenen wel eens het tegendeel beweerd, toch moet erkend worden, dat de cultuurmaatschappijen zoveel mogelijk in het werk stelden, om het de koeliebevolking naar de zin te maken. Er werd niet alleen voor verstrooïing gezorgd, maar ook werd grote aandacht gewijd aan haar gezondheid. In dit verband noemen wij alleen het feit, dat onder bezielende leiding van prof. W. A. P. Schüffner in Medan het eerste Pathologisch Anatomisch Laboratorium van het Hospitaal van de Deli-Maatschappij tot stand kwam, dat in korte tijd internationale bekendheid verwierf in wetenschappelijke kringen. Van hetgeen daar ter bestrijding van allerlei tropische ziekten is ontdekt en verricht, profiteerde in de eerste plaats de inheemse bevolking.
Om echter dichter bij huis te blijven dienen we nog met ere de heer P. W. Janssen te noemen, omstreeks de eeuwwisseling directeur van de Deli-Mij, in Amsterdam. In de periode, waarin de Nederlandse arbeidende bevolking terecht naar betere sociale voorwaarden en levensomstandigheden snakte was de heer Janssen een pionier op cultuurgebied, dat niets met de teelt van Deli-tabak uitstaande had. Hoewel de Deli-tabak hem de middelen verschafte om werkzaam te zijn in het belang van de minderbedeelden.
Immers, de heer Janssen behoorde in 1896 tot de oprichters van de N.V. Bouwonderneming Jordaan, welke ertoe leidde dat omstreeks 1913 een aanvang kon worden gemaakt met de afbraak van krotten en het onbewoonbaar verklaren van kelderwoningen. Dientengevolge begon tussen 1913 en 1925 de oude Jordaan te verdwijnen. In het twee jaar geleden verschenen gedenkschrift van de stichting "Ons Huis" te Amsterdam kan men o.a. lezen, dat ook de heer P. W. Janssen tot de oprichters heeft behoord en zich bereid had verklaard het nodige kapitaal te verschaffen. Men ziet, dat omstreeks de eeuwwisseling wel eens "kapitalisten" verweten werd niets over te hebben voor de verbetering van de misstanden onder de arbeidersklasse, dit verwijt geldt allerminst de oud-Deliaan Janssen, die - bescheiden op de achtergrond blijvend - een stuwende kracht was op sociaal gebied. Ter staving van deze opmerking mogen wij citeren, hetgeen de oud-predikant J. A. Tours in het "Algemeen Handelsblad" schreef in 1903 bij het overlijden van de heer Janssen, namelijk:

> "Wat de overledene gedaan heeft als Directeur der Deli-Maatschappij; welk een invloed hij als zodanig op de tabakshandel heeft geoefend; wat hij in Friesland in het belang der landontginning, ten voordele van de kleine boerenstand tot stand heeft gebracht; wat hij ter practische oplossing van het moeilijke woningvraagstuk voor de arbeidende stand heeft verricht; wat hij ter behartiging van het vrijzinnig godsdienstig leven van ons volk, met medewerking van de Protestantenbond, heeft volvoerd, wat hij gedaan heeft om allerlei instellingen van openbaar nut op krachtige wijze te steunen - we denken aan kerken en pastorieën, ziekenhuizen en sanatoria, die geheel of ten dele aan zijn mildheid hun ontstaan te danken hebben - dit alles, om het voornaamste slechts te noemen, zal bij een beschrijving van het thans geëindigde leven een afzonderlijke vermelding verdienen".

Machmoed Perkasa Alam, sultan van Deli die Nienhuys steunde bij zijn pioniersarbeid.

De heer P. W. Janssen, die de leeftijd van 82 jaar bereikte, was tot dit alles in staat dank zij de Deli-tabak, waarvan de eerste partij nu 100 jaar geleden in ons land aan de markt kwam!

Jacq Vréke †

BOEKBESPREKING

INDISCHE VERHALEN VOOR HOLLAND

Als ik zo 18 jaargangen Tong-Tong doorblader, overspoelt me een gevoel van trots, echt waar: wat is er veel en goed geschreven. Over honderden zaken, door honderden mensen. Gewone mensen wel te verstaan, geen literaire buitenbeentjes, geen knappe journalisten, maar zomaar "schrijvers" uit de tropen. "Wat doet U man?" "O, hij is schrijver!" Blijkt hij schrijver eerste klas bij de Landraad. En die schrijver-eersteklas wordt later werkelijk Schrijver in Tong-Tong en hij vertelt over zijn leven zoals niemand anders dat kan. Omdat hij immers ZIJN leven en ZIJN land is geweest?

Deze gedachten kwamen bij me op toen ik Margaretha Fergusons "Hollands-Indische verhalen" (nieuw, uitg. Leopold) doorlas.

Wat is nu eigenlijk háár Indië geweest, haar leven? Een reeks tot waargebeurd promoveerde kwade dromen, die mij, als echte Indische, geen spoor van herkenning met mijn leven daar vertonen. Wat vreselijk om zo te hebben moeten leven! Neem het "Paradise Lost". 10-jarige Rina komt bij vriendin Maartje op bezoek en de kamer die zij betreedt wordt beschreven als een "geurend hol vol verrukkingen". Wat is geurig? Sambel goreng oedang, akar wangi, melati? En wat zijn de verrukkingen voor een 10 jarig kind?

De verrukkingen van het Paradijs raakt ze in ieder geval kwijt als blijkt dat de (Hollandse) vader van Maartje zeer onvaderlijke gevoelens heeft ten aanzien van haar prille onschuld.

Wat een afschuwelijk land, wat een vreemde mensen bewoonden Indië. Een land vol kleffe situaties, waarin een glas stroop met glibbertjes (waarom wordt er nooit gesproken van selassi, agar-agar of kolang kaling?) en een gajoeng water verkoeling brengen, maar verder gaat alles en iedereen gebukt onder geestelijke frustraties. Eén groot drama waar de platvloersheid van bierdrinkende Hollanders onvermijdelijk de flutterigheid van Indische vrouwtjes aantrekt.

Vrouwen, d.w.z. vrouwen die de pen vlot hanteren, zijn altijd zeer gefascineerd door deze abnormale, afschuwelijke tijd. Het is pijnlijk het te moeten bekennen, maar ik begin zo langzamerhand een weerzin te ontwikkelen tegen die kampverhalen. De ziekelijke zucht tot het WILLEN herinneren van alles wat kwalijk en dus mensonterend was, met een overduidelijke toon van "guttegut dat het mij nou juist moest overkomen!" maakt dat ik eerder ontstemd dan ontroerd raak bij het lezen van alles wat toch wel echt gebeurd is. Margaretha Ferguson heeft werkelijk getracht "echt" te schrijven, maar ze slaagt nergens ook maar echte spanning of echte bewogenheid te brengen. Het is allemaal zulke oude boterkoek, terwijl je gewoon snakt naar de knapperigheid van een verse kwee semprong.

"Hollands-Indische verhalen" heet de bundel, voor mij zijn het Indische verhalen voor Holland.

Lilian Ducelle

Minimum *f* 6,— van 1 tot 3 regels; per regel meer, *f* 2,50 meer.
Voor niet-abonnees dubbel tarief.
Maximaal aantal regels 6.
Voor advertenties onder nummer *f* 2,— meer voor opzenden van ontvangen brieven.
Voor opzenden brieven onder nummer naar het buitenland totaal *f* 3,— meer.

Bij brieven onder advertentienummer:
DIT NUMMER OP DE ENVELOPPE IN DE LINKERBOVENHOEK ZETTEN.

Gevr. inl./adr. v. J. de Kock. Laatstel. gew. Barossari Semarang. Inl. a. A. v. Gent, v. Meelstr. 122, Helmond. Tel. 04920 - 2 20 62.

— — — — — — — — — — — — — — —

Te Koop: een fles Arak Batavia 1938. Tel. 070 - 24 83 29 voor inlichtingen.

— — — — — — — — — — — — — — —

Wie helpt 2 broers, stud. aan kamer z.k., omgeving Uithof Utrecht. Br. onder Nr. 2641 m. prijsopg. Te Koop gevr.: K.N.I.L.-klewang. Tel. na 18 u. 070 - 33 39 46.

— — — — — — — — — — — — — — —

Adres verz. v. Mevr. Nada Pieters en kinderen. Nada was wed. v. Max Pieters; 1940-1945 gew. in Magelang. Br. a. E. L. (Dicky) Pieters, Noorderlaan 76, Weert, Tel. 04950 - 3 52 13.

— — — — — — — — — — — — — — —

Welke alleenst. hartel., besch. Ind. dame (A.O.W.) wil bij oudere dame (flat A'dam-W.) inwonen v. eenv. koken en gezelsch. 2 vrije kam. Br. Nr. 2642.

— — — — — — — — — — — — — — —

Ter overn. gevr.: Dr. A. J. Piekaar, Atjeh en de oorlog m. Japan, bestemd v. Toko Buku H. Muhammad; Jln. Perdagangan 41, Banda Aceh. Ref. J. Brendgen, L. Reaellaan 70[1], Haarlem. Tel. 023 - 25 66 47.

plaats een Ting Ting

altijd raak!

M.O. Reflex handels-, financ., Ass. Kantoor tophyp. 125%, pakketverzek. v.a. *f* 214,— p.kw. of ± *f* 17,— p.w. t.w. auto + gezins. + spaarverz. na 30 j. *f* 89000,— (man 27 jr.), uitvaartverzek. 0-70 jr. *f* 1,31 - *f* 13,89 p.m. Moderne ziektek. verzek. *f* 773,— p. jr. echtpaar + k. eigen ris. *f* 1.000,— 2e kl. GRATIS GIDS AUTOVAKANTIEREIZEN. TEVENS t.k. COSTA BLANCA. Torrevieja Alicante; app. en bung. v.a. *f* 26.000,— Keuze uit 11 mod. alle voorz. zwembad, tennisb. en rest. aanw. 2 km. v. strand. Term. bet. 3 à 6 jr., aanbet. plm. 30%. Tevens t.h. bung. (7 pers.) v.a. *f* 70,— - *f* 345 p.w. L. en h. seizoen gepens. 40 pct. korting p.m. Inl. Obrechtstr. 223, Den Haag, telefoon 070 - 46 54 88 b.g.g. 65 40 49.

— — — — — — — — — — — — — —

BON
☐ verzek. ☐ hyp., ☐ bung. t.h., t.k.
☐ vak. gids.
Naam : ....
Adres : ....
Woonplaats: ....

OPSPORING

WIE KAN HELPEN ?

Gevraagd het **nieuwe adres** van mijn zuster:

EDITH YVONNE MACVILLE

Oud adres:
Livingstonestraat 30
Heerlenheide - Heerlen

Inlichtingen aan:
Herman Markoes, Mawarstaat 64,
Situbondo (Oost-Java) Indonesia

OP VELE MANIEREN KUNT U NAAR AZIË REIZEN

maar alleen met AIC-reisbureau maakt U een exclusieve 25 daagse reis naar **INDONESIË** via **THAILAND** en **MALEISIË**, volgens een geheel nieuwe opzet.

Per airconditioned touringcar van Bangkok naar Penang, gevolgd door een rondreis over Sumatra, Bali en Java. Het reisprogramma voorziet in veel vrije uren, zodat U al het moois onderweg in alle rust kunt bewonderen.

Vertrekdata: 13 juli en 24 augustus *f* 3600,— p. pers. *)

Inlichtingen en reserveringen bij:

AIC-reisbureau, Koningin Julianaplein 17, Postbus 281,
VOORBURG, Telefoon 070 - 87 34 30.

***) Bij voldoende deelname en onder voorbehoud van wijzigingen.**

KWALITEIT EN LAGERE PRIJS ZEGEVIEREN ALTIJD ! ! !

Onze ketjap **"HET ZWARTE VEULEN"** is en blijft Uw terechte keuze.

Kwaliteit: er bestaat geen betere.

Prijs: 20% lager dan elk ander import merk.
Verkrijgbaar in manis, sedeng en asin, 330 cc en 660 cc.

Importeur: **AMBOINA B.V.**
(voor alle rijsttafelartikelen)
Johan van Oldenbarneveltlaan 110
ZEIST. Tel.: 03404 - 17649 en 20070

Levering: **via de detailhandel.**

Algemene kennisgeving

Op 20 mei 1974 overleed door een verkeersongeval in Californië, onze geliefde zoon, schoonzoon, broer, zwager, oom en neef op de leeftijd van 54 jaar

RUDOLF ROOZE
(oud-Medanner)

echtgenoot van Greet Beyer.

Namens de familie:
Netty Rooze
Eindhoven

UITDRUKKELIJKE MEDEDELING

Het TIJDSCHRIFT Tong-Tong staat in geen enkele relatie tot de STICHTING Tong-Tong die de pasar malam organiseert. Dit is een zelfstandige organisatie waar ons blad geheel buiten staat. Zoals gebleken is leidt de naamsovereenkomst tot misvattingen. Betalingen voor abonnement, toko of boekhandel Tong-Tong UITSLUITEND op gironr., 6685. Stortingen op andere rekeningen moeten wij als niet gedaan beschouwen. Dir. Tong Tong bv.

"INGET MATI" & „AD PATRES"

Begrafenis-
en Crematie-Onderneming
Opgericht 1924

Fa. Johs. Ouwejan & Zn.

**ROUWKAMERS
en ONTVANGKAMERS
AIRCONDITIONED**

Kantoren: Fred. Hendriklaan 7
Den Haag, Tel. 070-556427 (3 lijnen)

TE KOOP

ROYALE 3-KAMERFLAT
MET SERVICE

Ruime zit-eetkamer (±40 m^2) met balkon aan tuinzijde, grote slaapkamer met luxe badkamer, logeer/studeerkamer, uitstekend verzorgde warme maaltijden, bosrijke omgeving, 10 minuten lopen van station EDE-WAGENINGEN.
Koopsom *f* 132.500,— k.k.

Te bevr. bij: H. van Laar - Makelaar in Onr. Goed., Stationsweg 76, Ede. Tel. 08380 - 11000 - 10386

16e PASAR MALAM

HOUTRUST ⋆ DEN HAAG

24 t/m 30 juni 1974

Gezelligste zomerbeurs in het hart van Holland, met tal van exotische stands en lekker Indisch eten

• tropische tuin met orchideeën-expositie • jeugdwerkwinkel, waar kinderen spelenderwijs kennismaken met de derde wereld • demonstraties Indisch koken o.l.v. kookboekenschrijfster Mary Brückel-Beiten • dagelijks batikdemonstraties in de stand van de Indonesische Ambassade in samenwerking met het Ethnografisch museum te Delft • jongerenhoek met kermisattracties + modewedstrijd met exotische batikstoffen uit Midden-Java (hoofdprijs: 17 dagen volledig verzorgd naar Thailand) • boekenstand met Louis Couperus ('Stille Kracht') expositie • kindercrèche onder deskundige leiding • waarzegster • katapultschieten

UITGEBREID SHOWPROGRAMMA MET O.M.:

SANDRA & ANDRES, NICK MACKENZIE, BOLLAND & BOLLAND, ANNEKE GRÖNLOH, THE LEE JACKSON SOUL DANCERS, THE DUTCH RHYTHM STEEL ORCHESTRA, LEO UNGER, GOOCHELAAR PHOA, Krontjongorkest **Sinar Surya**, Hawaiïanshow door **The Melanesians m.m.v. Mariani & The Luana's**, een speciaal voor de Pasar Malam Den Haag opgeleid **kinderangkloeng-orkest**, Indonesische dansen door **Ni Loh Putuh, Pentjak-voorstellingen** o.l.v. Frits Vermaesen, Taekwon-do demonstraties, Exotische modeshows van Boetiek Pakian Indonesia, voorselecties en finale van de modewedstrijd.

HET KAN NOG: er zijn nog kaarten beschikbaar voor de 'reunies besar'. 28 juni, aanvang 19.00 uur: WEST-JAVA en 29 juni, aanvang 12.00 uur: OOST- en MIDDEN-JAVA; *f* 15,— per persoon, inclusief toegang tot de Pasar Malam, een Indische maaltijd en twee drankconsumpties. Terwijl u luistert naar vertrouwde krontjong-klanken, ontmoet u oude vrienden en bekenden en na afloop gaat u gezellig naar de Pasar Malam. Kaarten zijn verkrijgbaar door storting van het verschuldigde bedrag op giro 75 83 89 t.n.v. stichting Tong Tong, Den Haag, met vermelding van de reunie waar u heen wilt.

VOORKOM LANG WACHTEN AAN DE KASSA'S EN BESTEL NU ALVAST UW TOEGANGSKAARTEN VOOR DE PASAR MALAM

De toegangsprijzen zijn:

Volwassenen	***f* 3,50**
Kinderen t/m 12 jaar	***f* 1,25**
Van maandag t/m donderdag 65 plussers	***f* 1,75**
Groepen, bestaande uit 20 of meer personen	***f* 2,50**

U kunt toegangskaarten bestellen door storting van het verschuldigde bedrag op giro 75 83 89 t.n.v. Stichting Tong Tong, afd. Pasar Malam, Den Haag, het totaalbedrag vermeerderd met porto- en administratiekosten. U krijgt de kaarten dan ongeveer een week voor de Pasar Malam toegestuurd.

Komt u met de trein naar Den Haag maakt u dan gebruik van de gecombineerde treintoegangsbiljetten, die op een aantal stations in Nederland verkrijgbaar zullen zijn.

Nadere inlichtingen over de Pasar Malam bij: STICHTING TONG TONG, Lange Voorhout 25 B, Den Haag. Tel. (070) 46 66 24 en 64 52 49.

Vraag om toezending van de geïllustreerde Pasar Malam folder.

Bel: 070 - 645249 of 46 66 24

Links: Sandra & Andres

Rechts: Anneke Grönloh

TOKO EN BOEKHANDEL TONG-TONG

Prins Mauritslaan 36 - Den Haag - Tel. 070 - 54 55 00 - Giro 6685

is gedurende de gehele maand JULI gesloten

Telefonische en schriftelijke bestellingen worden afgewerkt. Ons kantoor is normaal open. Mocht U dringend wat nodig hebben dan helpen we natuurlijk! Maar denkt U aan ons personeel met vacantie?

Net ontvangen:
Sterke batikslippers met rubber zool. Modieus en makkelijk voor de vakantie buiten *f* 12,50
Elegante Kelom geuilis (houten zool, met kralen bewerkt bovenstuk) *f* 18,50
Batik boodschappentassen *f* 8,50
Luxe wandeltas batik/plastic afgewerkt *f* 20,—
Prachtige batik kains en sarongs. Beeldige kleuren, exclusieve dessins, handbatik *f* 50,— *f* 60,—
Wajanglepeltjes per stuk *f* 4,—
6 stuks in étui *f* 22,50
Lepelrek Japara *f* 12,50
Prachtige wajang-schemerlampen
Kap van koelit (leer) voetstuk Japara houtsnijwerk *f* 85,—
Grote mentholstift *f* 8,50
Woods pepermunt *f* 4,50
Ting-Ting djahé per pakje *f* 0,75
Heerlijk taai en heet!
Puur natuur - lekker zuur:
Manisan asem per pak *f* 3,—

TONG-TONG
POEKOEL TEROES SOUVENIRS:
Rolbandmeter sleutelhanger *f* 3,50
Schroevedraaier-set *f* 3,75
Pennemes-flesopener *f* 5,—
rolband-flesopener *f* 6,50

Ze zijn er weer!
Tong-Tong bladwijzers van echt leer met gouden wajang opdruk. In rood - blauw - groen en zwart *f* 3,— (60 ct. porto)

Een grote sortering batikkleedjes, lopers, slendangs, plekats. Batikshirts in middel-, groot en extra grote maten.
Leuke meisjes tunieken batikmotief *f* 27,50
Lange batikrokken maat 40 - 46 *f* 40,—

Zie vorige Tong-Tongs voor andere artikelen

VAMU'S Kroepoek Festijn

Kroepoek oedang
Kroepoek kedelee
Kroepoek kedelee ook zoutloos (op verzoek). Kroepoek MIX
Een vrolijk gekleurd ratjetoe van alle soorten door elkaar: oedang - tomaat - kerrie - kedelee - vis.
Ideaal voor bij de borrel!
Alle soorten *f* 1,75 per pak
2 pakken voor *f* 5,— incl. porto.
Zelf gehaald: 3 pakken voor *f* 5,-
Profiteer van deze feestelijke vacantie-lekkernij!
Gezond en goedkoop!

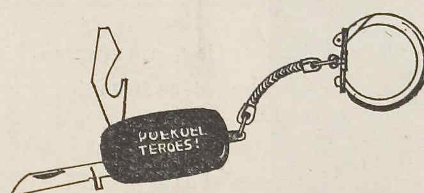
Nog lang geen "BETERE TIJDEN"!

"Vaarwel, tot betere tijden" het documentarische fotoboek van J. C. Bijkerk waar iedereen al maanden op wacht, zal volgens de uitgever n o g langer op zich laten wachten. Eind Juli als alles meezit! Betere tijden hebben trouwens altijd lang op zich laten wachten!

EEN TROPISCHE ZOMERAVOND
Zaterag 22 Juni a.s.

In het gebouw "Amicitia", Westeinde 15, Den Haag kunt U op 22 Juni a.s. om 20.30 u. plezier hebben op een bijzondere feestavond door de Tropical Stars georganiseerd. De attracties zijn naar welbekend recept: een bonte show met veel muziek en dans (Marabunta - Reborn, Miss Aneta, de Souldancers) en veel lekkere Indische hapjes. Toegangsprijs *f* 6,— en kaarten te krijgen op diverse adressen: Rens Borghouts, Wattstr. 20 - Rijn Kanoene, Loosduinse kade 424, tel. 070 - 46 46 38 (na 19,30 u.) - Frans v. Kampen, Gramsbergenlaan 125. e.a. En anders natuurlijk aan de zaal op de avond zelf.

TONG TONG
POEKOEL TEROES SOUVENIRS

Pennemes-schroevedraaier-doppenlichter-sleutelhanger van roestvrij staal *f* 5,—

BOEKHANDEL TONG TONG

Er zijn heel wat nieuwe boeken van de pers gekomen, om een paar te noemen:

Toer in eigen land *f* 4,90
Eindelijk een volledige reisgids van Nederland. Om alle bezienswaardigheden in en buiten alle steden eens op te zoeken. Op vacantie of zomaar eens met die 65+ kaart. Leuk boekje om bij de hand te hebben.

Een mooie tijd - Godfried Bomans *f* 9,90
Het derde en laatste deel uit Bomans nagelaten werk. En m.i. het beste. Zijn verrukkelijke tijdloze humor en scherpzinnigheid geprojecteerd op de jeugd. Bomans stimuleert dieper denken en intenser zien en hij leidt ons daarbij met zijn kleurrijk woordgebruik. "Een mooie tijd" is een mooi boek.

Napoleon - dr. J. Presser *f* 39,50
Historie en legende om deze grote Franse heerser. Het meest volledige werk over een figuur en een tijdperk dat de schakel vormt met de hedendaagse cultuur geschiedenis. Voor hen die van geschiedenis houden, en er niet genoeg van kunnen krijgen, meer boeiende bijzonderheden te weten te komen, een pracht bezit. Geïllustreerd. Porto *f* 2,50.

Hollands-Indische verhalen
Marg. Ferguson *f* 14,90
Laat U zich niet beinvloeden door de recensie van L.D., dan vindt U het misschien toch wel een boekje dat aardige herkenningen oplevert. Goede typeringen, al zijn de types onprettig. Een te Hollandse kijk op het leven in Indië, maar dat hoeft niet verkeerd te zijn natuurlijk. En gelukkig geen sex, als dat een geruststelling voor U mocht zijn!

Het huis met de ibissen
Johan Fabritius *f* 14,90
Zijn nieuwste Indische roman (zie recensie volgende TT)

Vogels om ons heen,
Ko Zweeres *f* 13,50
Prachtig geïllustreerd bij-de-hand zakboek voor wandelliefhebbers die oog en oor willen hebben voor de natuur.

Nieuwe borduur-ideeën,
Lis Palludan *f* 17,50
Simpele, smaakvolle borduurpatronen. Zo uitnodigend (omdat ze zo eenvoudig zijn) dat U meteen zin krijgt wat te beginnen. Een uitgave uit de Ariadne handwerkbibliotheek. Porto *f* 2,50.

Welkom in zonnig Saigon - Aangrijpende oorlogspoëzie van Vietnam-veteranen. Ze vertellen meer, dan ooit beelden U hebben getoond. *f* 12,50 plus 90 ct. porto.

ABONNEE'S
WERFT ABONNEE'S ! ! !

sekali Van Nelle
tetap Van Nelle

VAN NELLE